Yazar Hakkında

1951 Manisa doğumlu. 1976'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Öğretmen olarak Erzurum, Karabük, Afyon-Sandıklı, Manisa- Gördes, ve Amasya-Suluova'da görev yaptı. 2005'te emekliye ayrılan Abdulhalim Durma 'Evliyalar Şehri' adıyla bir kitap dizisi hazırlamaya başladı. Elinizdeki kitaptan önce **Amasya, Kastamonu, Afyonkarahisar, Isparta, Tokat, Samsun, Sivas, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Manisa, İzmir, Çorum, Muğla, Sinop, Erzurum, Giresun, Ordu, Bayburt** ve **Ağrı**'yı yayınlayan yazarın hazırlanmakta olan son kitabı Bitlis ile ilgili.

Yazarın ayrıca, Din Psikolojisi ve Kişilik isimleriyle ebook formatında iki tercümesi ile Kadı Kızı adıyla bir roman çalışması vardır.

# Evliyalar Şehri Hakkari

ISBN
978-9944-0466-7-2

Dizgi
Abdulhalim Durma

Kapak Tasarımı
Abdulhalim Durma

Baskı Yeri
Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık Ambalaj
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Pazar Mh. Necati Efendi Sk. No.41/A Samsun/Türkiye



1000 Adet basılmıştır
2014

# İçindekiler

Doğu Süryani veya Asuri kilisesi olarak da bilinen Nesturilik akımına adını veren Nestur (382-451) Maraş'ta dünyaya gelir. Öğrenimini Antakya İlahiyat Okulu'nda tamamladıktan sonra papaz ve vaiz olarak çalışır[1]. İyi bir hatip olan Nestur, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "sapkınlar"a karşı verdiği ateşli mücadeleyle tanınır. 428'de İmparator II. Theodosius (401-450) tarafından İstanbul patrikliğine tayin edilir.

IV ve V. Yüzyıllarda Hristiyan dünyasında tanınan iki entelektüel merkez mevcuttur. Bunlardan biri Kitab-ı Mukaddes'in sembolik ve batıni bir perspektiften yorumunu ön plana çıkaran ve antik Mısır kültürü ile Yeni Eflatunculuk'tan beslenen İskenderiye Okulu, diğeri ise geçmişindeki Aristocu gelenekten beslenen Antakya Okuludur. Nestur'un fikirlerinin kaynağı, eğitim gördüğü ve döneminde oldukça popüler bir konuma sahip bulunan Antakya İlahiyat Okulu'dur.

Nesturiliği diğer Hristiyan mezheplerinden ayıran farklılıklar, doktrin açısından olan farklılıklardır. Buna göre, monofizit Hristiyanların ileri sürdüğü gibi Hz. İsa tek tabiatlı (sadece tanrı) değildir. O hem tanrı hem insandır (çift tabiatlı, diofizit). Katolik, Ortodoks ve monofizit kiliseleri Hz. Meryem'i tanrı doğuran/taşıyan olarak imtiyazlı bir yere koyarken Nesturiler, Mesih ya da insan doğuran/taşıyan diye adlandırır. Nesturiliğin

---

[1] Kadir Albayrak. Nestûrîlik. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt: 33

doktrin açısından geleneksel kiliseden ayrıldığı noktalardan biri de asli günah konusudur. Nesturiler, insanın doğuştan günahkar olduğu tezine karşı çıkarlar. İlk insan çifti bir günah işlemişse bile bu nesilden nesile sirayet eden bir günah türü değildir. Ayrıca Nesturiliği mahkum ettirdiğinden dolayı Efes Konsili'ni (431) ve kendilerinin katılımı dışında yapılan -İznik (325) ve İstanbul (381) konsilleri dışındaki- konsilleri tanımayan Nesturiler evlerinde ikon, resim, heykel gibi nesneler bulundurmazlar.

Nesturiler günah çıkarma ve kutsal yağla yağlama ayinlerini terk etmiştir. Günah itirafı da artık yapılmamaktadır. A'raf inancını reddederler, ölüler için dua etmeyi de ihmal etmezler. Boşanma sadece zina halinde kabul görmektedir.

Nesturi kilisesinin başkanı olan patrik önceleri piskoposlar tarafından seçilirken, 1552'den itibaren bu görev aynı aileden gelen kişilere verilmeye başlanmıştır.

Nesturilik'te patrik evlenemediğinden patriklik amcadan yeğene geçer. Resmi olarak patrik, "Bütün Doğu'nun Patriği" diye adlandırılır. Ayrıca her aşiretin bir piskoposu, fiili iktidar sahibi melik ya da malik unvanı verilen dünyevi bir reisi bulunmaktadır. Malik başka bir kabileye savaş açma veya barış yapma yetkisine sahiptir.

Piskoposlar evlilik ilamından, kiliselerin kutsanmasından, papazlık töreni haklarından doğan çok az bir gelirle ve kiliseye gelenlerin ödediği yıllık vergiyle

geçinirler. Bekarlık bütün yüksek görevler için şarttır. Bununla birlikte kayıtlarda evli piskoposların varlığından söz edilmektedir. Sonraları bu husus şahsi bir tercih haline gelmiştir.

V-IX. Yüzyıllar arasındaki gelişme döneminde, Nesturi kilisesi 200'den fazla piskoposluk ve yirmi yedi başpiskoposluk merkezine sahiptir. Ancak bu sayı XIX. Yüzyılın ilk yarısında yirmi altıya ve sonlarına doğru on ikiye kadar iner. 1914'te sadece Şemdinan piskoposluk bölgesi bulunmaktadır. 1951 yılında ise artık Irak'a sığınmış olan Şemdinan metropoliti kalmıştır.

Nesturilik tarih sahnesine çıktığı V. Yüzyıldan itibaren dışlanmış ve taraftarları kovuşturmaya uğramıştır. Bizans devlet kilisesinin baskısı altında kalan Nesturiler, Sasani İmparatorluğu'nun sınırları içine çekilirler. Keldaniler, Efes Konsili'ni kabul etmeyerek Nesturiliğe girmiş, Seleucia Konsili'nde (486) Pers kilisesi resmen Nesturiliği benimsemiştir. Yine bu tarihlerde Nesturiler'in çoğu Nusaybin'i merkez edinerek bütün Ortadoğu'da misyonerlik faaliyetine girişmişler, Abbasiler devrinde Bağdat ve çevresinde yoğunlaşmışlar ve 830'da Halife Me'mun tarafından kurulan Beytülhikme'de faaliyet göstermişlerdir[2]. Bu dönemden

---

[2] Hikmetler evi, Bağdad şehrinde kurulan kütüphane ve çeviri merkezinden oluşan bir bilim merkezidir. Bu merkezde, özellikle Yunanca, Hintçe, Farsça ve Latince eserlerin çevirileri yapılmıştır ki bu, zamanın İslam dünyasında aydınlanmanın ilk adımı olarak görülmektedir. Sasani devleti

başlayarak Nesturiler’in Orta Asya’ya (Hindistan, Türkistan ve Çin) kadar yayıldığı görülmektedir. XIII. yüzyıldaki Moğol istilası bir anlamda Nesturi kilisesinin gücünü kırar, o tarihten itibaren kilise geriler. Ancak XVII. Yüzyılda Keldaniler’in Katolikliği benimsemesinden bir asır sonra Keldani Patriği XIII. Şimon Denha, Katoliklik’ten ayrılıp Nesturiliğe dönmüş ve piskoposluğu Hakkari dolaylarındaki Koçanis’e taşımıştır. Hakkâri merkeze bağlı bugünkü adıyla Konak köyünde bir vadi içerisinde bulunan kilise, Hakkâri bölgesinde yaşayan Nesturiler'in dini merkezi idi ve Mar Şemun unvanlı Nesturilerin dini liderleri de burada yaşamaktaydı. Bu kilise, mimari olarak da diğer kiliselerden ayrılır. Kilise, köyün doğu tarafında vadiye hakim noktada bir kayalık üzerine kurulmuştur. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olup 16.70x8.30 m.

---

zamanında kurulan Gundişapur Akademisi örnek alınarak kurulan bu merkezde çevirisi yapılan yazarlar arasında Pisagor, Plato, Aristo, Hipokrat, Öklid, Pluton, Galen, Sokrat, Sushruta, Charaka, Aryabhata ve Brahmagupta gibi ünlü düşünür ve bilim insanları vardır. Fakat bu yazarların eserleri sadece çeviri safhasında kalmamış, bu eserler ve yazarlarının düşünceleri de bu merkezde derinlemesine incelenmiştir. Zamanla büyüyen ve gelişen merkez, Bağdad'ın da büyümesine ve sadece İslam diyarlarında değil eski dünyanın tamamında tanınan bir merkez olmasını sağlamıştır. Merkez, Moğollar'ın 1258'de Bağdad'a girmesi ve buradaki tüm birikimi talan etmesiyle ihtişamını kaybetmiş, ancak etkileri ve kazanımları uzun yıllar devam etmiştir.

ölçülerindedir. İki bölümden oluşan kilisenin giriş kapısı güney cephesinde bulunmaktadır. Yine bu cephede üst tarafta güneş saatleri, sekiz satırlık Nesturice bir kitabe ve süslemeler yer almaktadır. Kilise, düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Kilisenin üzeri düz toprak dam örtülüdür. Damın 0.80 m. altında havalandırma tüneli yer almaktadır. Yapı günümüzde define avcıları tarafından tahrip edilmiştir. Cuinet 1890'larda tamamen Nesturilerden ibaret olan 800 kişinin burada yaşamakta olduğunu kaydeder[3].

Osmanlı topraklarında yaşayan Nesturilerin yanı sıra Hindistan, Çin ve İran'da yaşayan Nesturiler de dini yönden Hakkari'nin Koçanis köyünde ikamet eden patriğe bağlıydılar. Günümüz Nesturi kilisesi bu yolla devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti içinde yaşayan Nesturilerle siyasal otorite arasında bir problem yaşanmaz. Fakat 1903'te patrik seçilen XIX. Simon Benjamin 15 Haziran 1915'te dış desteklerle Osmanlı Devleti'ne baş kaldırır. Ancak destek aldığı Rusya'nın çöküşü dolayısıyla pek çok Osmanlı Nesturisi ve patrik yurt dışına kaçar.

Osmanlı arşiv belgelerine göre Hakkari Sancağı'nı da kapsayan Van Vilayeti'ndeki Nesturi nüfusu, 1895 yılı

---

[3] V. Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt. II Sh 731

itibariyle 70.000–80.000 arasında, 1907 tarihinde ise 80.000 civarındadır. Bugün kendileri için "Doğu Kilisesi" tabirini kullanan Nesturilerin sayısı tam olarak bilinmemekte, çoğu Irak, İran, Suriye, Hindistan, Amerika ve İsveç gibi ülkelerde yaşayan Nesturi nüfusunun 150.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Pek çok Nesturi son iki yüzyıl içinde Katolik misyonerliğinin etkisi altında Katolikliği tercih etmekte ve bu gruplar Keldani kilisesi adıyla bilinmektedir.

Anadolu'da Hristiyanlığı ilk kabul eden topluluklardan birisi olan Nesturiler, XIII-XV. Yüzyıllarda meydana gelen Moğol ve Timur seferlerinden sonra büyük bir çöküş içerisine girer[4]. Bunun sonucu olarak Hakkari ve Urmiye düzlüklerinde yaşayan cahil bir Hristiyan halk topluluğuna dönüşürler. Nesturilerin yaşadığı coğrafyanın elverişsizliği, onların dağ zirvelerinde medeniyetten soyutlanmış bir hayat tarzı benimsemelerine sebep olmuştur. Bu hayat tarzı Nesturilerin dış dünya ile irtibatlarını koparmış ve içe dönük kapalı bir toplum haline gelmeleri sonucunu doğurmuştur. Öyle ki, içerisinde yaşadıkları devletlerin dikkatini pek fazla çekmedikleri gibi, genel olarak XIX. Yüzyılın ortalarına kadar diğer Hristiyan ulusları ve kiliseleri tarafından bile unutulmalarına sebep olmuştur.

XIX. Yüzyılda Nesturilerin üçte ikilik kısmı Osmanlı topraklarında yaşarken, geri kalan üçte birlik kısmı ise İran topraklarında yaşamaktadır. Osmanlı Nesturileri, XIX. Yüzyılda kendi içlerinde göçebe ve yerleşik olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Göçebeler dağlarda, derin ve engebeli vadilerde Müslüman komşularından uzak, "*Melik*" adı verilen kabile reislerinin emri altında göçebe halinde yaşamakta ve nadir olarak yaşadıkları derin vadilerden çıkmaktaydılar. Göçebe Nesturiler, yerleşik kardeşlerinin aksine devlete sık sık isyan eden silahlı ve kavgacı bir mizaca sahip Nesturi topluluğuydu. Rus General Mayewski, Nesturilerin meskun oldukları bu yerleri, "Küçük Asya'nın en ıssız yerleridir, medeniyetten eser yoktur", şeklinde tarif etmekte ve, "bu yerleri gezerken çok korktuğunu", ifade etmektedir.

Yerleşik olarak yaşayanlar ise genel olarak Musul ve Van'daki ova ve köylerde yaşamaktadır. Bu yerleşik Nesturiler, tarım ile uğraşmakta ve çeşitli Kürt aşiretlerine ve beylerine tabi bulunmaktadır. XIX. Yüzyıla kadar olan zaman zarfında yaşamış oldukları coğrafya, onların ekonomik faaliyetlerini ve yaşam alışkanlıklarını değiştirir. Hakkari dağlarında bulunan Nesturiler, bir arada yaşadıkları veya komşu oldukları Kürtlerle aynı coğrafyanın da getirmiş olduğu

[4] Murat Gökhan Dalyan.19. Yüzyil'da Nasturiler (İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri). Doktora Tezi. Süleyman Demirel

zorunlulukla birlikte aynı tür alışkanlıklara ve sosyal yaşam görüntüsüne sahip olmuşlardır. Her iki grup da birbirleriyle zaman zaman dost olmuş, zaman zaman da birbirleri ile denk bir şekilde mücadele halinde bulunmuşlardır. Patrik, Hakkari Emiri sefere çıkacağı zaman ona silahlı bir müfreze temin etme yükümlülüğündeydi. Buna karşılık Patrik, Hakkari Emirinin meclislerine katılırdı. Ancak Nesturilerin çoğu, politik olarak Kürt aşiret liderlerinin egemenliğinde olsalar da, bazı yerlerde Kürt köylüleri Nesturilerin idaresi altında yaşamaktaydılar.

Nesturiler ve Kürtler arasında 1840'lardan önce sosyal ilişkilerin oldukça kuvvetli olduğu görülmektedir[5]. Nitekim her iki toplumun mensupları birbirlerinin bayramlarına saygı gösterirler ve bayramlarda karşılıklı ev ziyaretlerinde bulunurlardı. Müslümanların Nesturilere ait azizlerin türbelerini ziyaret ettikleri bile olurdu. Bölgedeki törenlerde Kürt lideriyle Nesturi Patriği yan yana otururlardı. Bazen Kürt şeyhler ile Nesturi piskoposlar beraber halk festivallerine katılırlar, beraber yer içerler ve kabile işlerini tartışırlardı. Karşılıklı borç alıp vermeler de olurdu. Kürtler ve Nesturiler arasında çıkan problemlerin çözümünde etkin rol oynayan Nesturi Patriği, Kürtler arasında da oldukça itibar görürdü. Kürt

---

Üni. Isparta. 2009

[5] Selahattin Satılmış. XIX. Yüzyılda Hakkâri'de Hıristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)

liderleri patriği davet ettiklerinde, onu bütün süvarileriyle karşılarlar ve konuk olacağı eve kadar ona eşlik ederlerdi. Gayet dostane bir şekilde seyreden Nesturilerin Kürtlerle olan bu ilişkileri, 1840'larda Protestan misyonerlerin gelmesiyle bozulmaya başlar.

1819-1830 tarihleri arasında Rumlar, Maruniler, Kıptiler ve kısmen Ermeniler misyonerlerin araştırma gezilerinin konusu olabiliyor, Nesturiler ise, ulaşılması güç coğrafi koşullar içerisinde, ötelerdeki bir Hıristiyan topluluk olarak şöyle böyle seziliyordu[6].

XIX. yüzyılda Nesturi toplumu, kendi içindeki bölünme ve çekişmeler sonunda küçülerek güç kaybeder. Onların bu çekişmelerinden faydalanan Katolik Kilisesi, Nesturilerden ayırdığı topluluğu Keldani olarak adlandırır. XIX. yüzyılda misyonerler gelinceye kadar Nesturi toplumu, sadece Katolik Kilisesi'yle mücadele halinde bulunmaktadır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Protestan misyonerlerin gelişi ile Nesturi toplumu dış dünya tarafından tekrar keşfedilir. Ancak Nesturi bölgesine gelen misyonerler, toplumu daha da bölerek toplumdaki mezhepler arası mücadeleyi arttırmış, bu da toplumdaki din işlerinin aksamasına sebep olmuştur. Osmanlı arşivlerinden anlaşıldığı üzere Nesturilerin kendi mezheplerine katılmasını sağlamak

---

[6] Esra Danacıoğlu Tamur. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu Asahel Grant ve Nasturi Misyonu

için İngiliz, Amerikan ve Rus misyonerler arasında Ortodoksluk ve Protestanlık eksenli kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır[7]. Bu rekabette her ne kadar İngiliz ve Amerikalılar okul ve kilise yaptırarak öne geçmeye çalışsa da özellikle İran'da yaşayan Nesturilerin Ortodoksluğa geçişi ile beraber Rus etkisi görece ön plana çıkar.

Urumiye'deki ABCFM misyonu, ilk yıllarda özellikle eğitim ve basım işlerinde kayda değer başarılar kazanır[8]. Urumiye merkezinde 1839'da bir matbaa kurulur[9]. 1839-1873 yılları arasında bu matbaada basılan kitapların toplam sayısı 110.000 cilt ve 21.250.000 sayfaya ulaşacaktır. İlk yıllarda hem Urumiye'de ve hem de daha sonra Hakkari bölgesinde misyonun yayılımı Nesturi ruhbanın bilgisi dahilinde gerçekleşir.

---

[7] Abdurrahman Yılmaz. XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri

[8] The American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), ilk Amerikan Hristiyan Misyoner organizasyonlarındandır. 1810'da Williams College'ın son mezunları tarafından kurulmuş olup XIX. Yüzyılın en geniş ve en önemli misyoner teşkilatıdır.

[9] İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti'nin yönetim merkezi olan şehir, bağlı olduğu eyaletin orta kısmında, Urmiye Gölü ile Türkiye sınırı arasında, kendi adıyla anılan ovada kuruludur. Pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış eski bir şehirdir.

Nesturilerin dini ve sosyal liderlerine Mar Şamun denilmekteydi. Mar Şamun, XIX. Yüzyıl boyunca Nesturi nüfusunun yoğunluğuna paralel olarak Hakkari'de Koçanis isimli köyde yaşamıştır. Onun bu köyde Nesturiler üzerindeki hakimiyeti, padişah tarafından bir aşiret şefi gibi tanınmıştır. Ancak Bedirhan Bey olayının ardından devlet tarafından Mar Şamun'un Patrik, Nesturilerin ise millet olarak tanınma fırsatı doğar. Bedirhan Bey olayının sonunda Mar Şamun Abraham, Osmanlı başkentine çağrılır. Fakat o bu davete uymayarak İstanbul'a gitmekten kaçınır. Patriğin bu tutumu Nesturilerin devlet tarafından bir millet ve patriğinin de bir lider olarak tanınmasını engeller.

Osmanlı Devleti, Nesturiler ile olan ilişkisinde ilk dönemlerde Kürt Beylerini görevlendirmiş ise de, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nesturi Patriği Mar Şamun'u görevlendirir. Bu ilişkilerinde Nesturi Patriğini genel olarak "*Reis-i Ruhani*" olarak tanımlamış ve ona maaş bağlamıştır. Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren devleti uğraştıran Ermeni meselesi gibi, bir Nesturi meselesi ortaya çıkmasından endişelenmektedir. Bunun için XIX. Yüzyılın son çeyreğinde bölgede Nesturi–Kürt ilişkilerinin, koyun hırsızlığı ve çoban yaralamalarından daha da ileri boyutlara ulaşıp, kalıcı sorunlara neden olmaması için bazı düzenlemelere gider. Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilen reformlarda onlara da önemli görevler verilir. Alınan bu önlemlerle Nesturiler ile Kürtler

arasında son dönemlerde şiddetlenerek artan çatışmaların önünü alabilmesi ve bölgedeki gelişmelerin daha yakından takip edilmesi amaçlanmıştır. Ancak, daha önce alınan önlemlerin yeterli gelmediği görülünce, 1896 yılında Osmanlı Devleti, bölgede yeniden düzenlemelere gider. Bu düzenlemeler çerçevesinde Hakkari sancağında Nesturilerin en yoğun olduğu bölgede yeni bir kaza merkezi oluşturulmasıyla bölgenin yabancı etkilerden, olumsuzluklardan korunması amaçlanır. Yeni kaza, özellikle Nesturiler için teşkil edildiğinden kaza memurluklarında daha çok Nesturilere yer verilmeye çalışılır. Devlet tarafından bu kazanın oluşturulma amacı idari düzenlemelerle Nesturilerden vergi almak değil, sadece bölgedeki işleri düzene sokmak ve Nesturilerin devletle olan irtibatını daha düzenli hale getirmektir. Zaten yeni teşkil edilen bu kazanın giderleri gelirinden çok daha fazla olmuştur. Bu kazanın işlerlik kazanması, alınacak diğer önlemlerle Nesturi-Kürt çatışmalarının sona erdirilmesi ve bölgede sükunetin sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bütün bu çabalara rağmen bu kaza işlerlik kazanamaz. Bunda Nesturilerin göçebe olmasının ve bu kazanın oluşturulmasına sıcak bakmamalarının etkili olduğu görülür.

1830'larda Nesturiler, Kuzeybatı İran ve Güneydoğu Türkiye arasında iki ayrı grup halinde yaşamaktadır. Bunlardan birincisi Urumiye Gölü, Urumiye kenti ve civar ova köylerinde yaşayan Nesturilerdir. İkincisi ise ise Hakkari ve Cilo Dağları'nda

yaşayan Dağ Nesturileridir. Osmanlı topraklarında yaşayan Nesturiler, genel olarak hayvancılıkla uğraşırken, İran topraklarında yaşayan Nesturiler ise tarımla uğraşmışlardır.

Musul'daki Osmanlı valisi, Hakkari yolculuğuna çıkarken Dr. Grant'ı (1807-1844) Nesturilerle ilgili şu sözlerle uyarmaktadır. "Bu kafirler ne paşa ne de sultan tanırlar, tarihin unutulmuş zamanlarından bu yana her biri kendi kendinin efendisidir."

Genel Kürt egemenliği altındaki coğrafyada özellikle sarp ve ulaşılmaz bölgelere gelindiğinde, Nesturi aşiretlerinin ya da Dağ Nesturilerinin egemenlik alanları başlamaktadır. Aşiretler arasındaki hukuk, 'kısasa kısas' prensibine ve suçun bireysel değil tüm aşireti bağlayan kolektif sorumluluk ve ceza gerektiren bir durum olduğu ilkesine bağlıdır. Hakkari dağlarındaki kurşun ve kükürt madenleri, bölge Nesturilerinin bağımsızlıklarının temelini sağlayan cephaneliklerin kaynağını oluşturmaktadır. Nesturi patriğine gelince, bu beşeri ve fiziki coğrafyada "öte dünya" ile ilişkili bir gücün ne anlamı, ne de karşılığı olmaktadır. Patrik de gücünü ötelerden değil, bu dünyadan almak zorundadır. Vassalları üzerinde ölüm veya hayatlarına karar verme yetkisi olan patrik, bir dini mezhebin başı olmaktan ziyade savaşçı bir kabilenin şefine benzemektedir.

Urumiye'deki misyonerler, gözlerini sert mizaçlı Dağ Nesturilerinin yaşadığı Hakkari'ye; Mezopotamya'nın damındaki bu Hıristiyanlık adacığına

diktiklerinde, hekimlik mesleği sebebi ile Kürtler, Türkler, Yezidiler, Nesturiler arasında pek çok dost kazanmış olan Asahel Grant, doğal olarak bölgeye gidecek ilk misyoner olarak seçilir. Patrik bölgedeki Katolik propagandasından dem vurarak Amerikan misyonerlerinden Hakkari bölgesinde kendileri için okullar açılmasını ister. Bu, misyon açısından açık bir davettir. Ne var ki, Asahel Graizipnt'ın bir "kurtarıcı" ve bir "kaşif" olarak dolaştığı bu bölge, 1840'ların başında büyük bir patlama öncesinin sessizliğini yaşamaktadır. İmparatorluğun Nizip bozgununun (1839) peşi sıra yaşadığı zor günlerde Kürt beyleri otonomilerini sürdürmenin ve mümkünse genişletmenin yollarını aramaktadır[10].

---

[10] Nizip Muharebesi, 24 Haziran 1839 tarihinde Nizip'te Mısır ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen muharebedir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Kavalalı İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Hafız Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu imha etmiştir. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını istemeyen Birleşik Krallık ile Avusturya İmparatorluğu müdahale ederek Osmanlı Devleti'ni kurtarmıştır. İki ülke donanmalarını yollayarak Mısır ile Suriye aradındaki deniz yolunu kesmiş ve nihayetinde İbrahim Paşa Şubat 1841'de Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu savaş, 19. yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin kendi valisine hükmedemeyecek kadar zayıfladığını gösterip, Osmanlı'nın iç sorunuyken dış sorun haline gelmesi bakımından önemlidir.

Koçanis'e 1843 yılında varan Badger, beş hafta kadar patrikhanede kalır. Mar Şemon, İngiliz misyonerleriyle işbirliğine hazır olduğunu, okullar açmalarına rıza göstereceğini, ancak karşılık olarak Kürtlere karşı İngiliz hükümetinin yardımını talep ettiğini belirtir.

Aslında 1840-1842 yılları arasında Nesturi-Kürt ilişkilerinde –misyonerlerin de katkılarıyla- bir dizi olumsuz gelişme yaşanmıştır. Değil misyon merkezi inşaatı, bölgede dolaşan misyonerlerin ya da Avrupalıların bizzat kendileri bir tehdit unsuru olarak anlaşılmaktadır. Grant'ın ziyaretinden sadece iki hafta sonra üç Kürt emirinin yaptıkları saldırı sonucunda Hakkari bölgesindeki Nesturiler kitleler halinde öldürülürler, esir alınırlar, sağ kalanlar ise Musul'a sığınır. Pek çok kaynak bu saldırıda Nesturilerin kayıplarının 10.000 civarında olduğunu söyler. Öte yandan 1843-1844 kışında, Musul kentine balık istifi halinde yığılmış Nesturi mülteciler arasında tifüs salgını başlar ve Dr. Asahel Grant, bu salgın sırasında ölür.

Bedirhan Bey'in 1843 yılındaki Nesturi Harekatı sırasında yaklaşık 3800 kişi öldürülmüş, pek çok kadın ve çocuk esir edilmiştir. Almış olduğu esir ve malların beşte birini kendine ayırmış, geri kalan kısımları alimler,

---

şeyhler ve ileri gelenler arasında dağıtmıştır[11]. Ancak böyle yaparak saldırısına hükümete asi olmadığını ve güya İslam savaş hukukunu uyguladığını göstererek dini bir meşruluk kazandırma gayretinde olduğu ileri sürülür[12].

Ne var ki, hükümet, Bedirhan Bey'in Nesturilere karşı giriştiği harekatın amacının tamamen bölgede kendi sınırlarını ve nüfuzunu genişletme amacına yönelik olduğunu düşünmektedir.

Hakkari sancağına bağlı Nesturi halkından Tuhuba ve Tiyari aşireti mensuplarının, 1845 yılında Musul Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Pervari-i Bala aşiretinden 8-10 kişiyi öldürmesiyle, huzursuzluklar yeniden tırmanır[13].

Tuhuba aşireti bu defa Hakkari sınırları içerisindeki Müslüman halka da saldırılar düzenler.

---

[11] Cabir Doğan. 1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey

[12] Tarık Ziya Arvas. Hakkâri Nasturileri (1836-1936). Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2010

[13] Çukurca'da eski adı Tuhub olan Çeltik, gerçekte Tuhub Nesturilerinin merkeziydi. Buradaki Kayalık köyünde Mar Salita isminde bir kiliseleri bulunmakta idi. Ayrıca, Çukurca'nın Kazan köyünde eski adı Gissa olan Yaprak Mahallesi de Tuhub Nesturilerinin yerleşme yerlerindendi. Burada da Beşerik Kilisesi vardı. Ne var ki, arşiv kayıtlarında Adana'nın Sarıçam yöresinde Tuhublu adında bir Yörük cemaati bulunmaktaydı. Tiyari ise bir ilçe ismi olup büyük bir Nesturi kabilesine de ad olmuştu.

Bunun üzerine hem Nurullah Bey, hem de Bedirhan Bey tarafından bu tür saldırılardan vazgeçmeleri ve Müslüman halktan zorla gasp edilen malların geri verilmesi için mektup yazılmışsa da, cevap alınamaz. Nurullah Bey, tek başına Tuhuba aşireti ile mücadele edecek güçte olmadığı için müttefiki olan Bedirhan Bey'den yardım ister. Bedirhan Bey, 1846 Eylülünde 10 binden fazla silahlı adamıyla harekete geçer. Tiyari Dağlarından geçerek yaptığı seferde önüne gelen aşireti haraca bağlayarak 1846 Ekiminde Tuhuba'ya girer. Meliklerinin öncülüğünde savaşan Tuhuba halkı bir süre direniş gösterir ama Bedirhan Beyin kuvvetlerinin sayıca üstünlüğü karşısında, sonunda yenik düşer. Kimse ayırt edilmeksizin büyük bir katliam yapılır. Patrik Mar Şemun, Urumiye'ye kaçarak güçlükle kurtulur. Sonuçları bakımından 1846 harekatının kayıpları, 1843 yılındakileri geçmiştir. Nesturi halkının kadın, erkek ve çocuklardan oluşan toplam kaybı'nın, 20.000'ler olduğu telaffuz edilir.

Bedirhan Bey'in başına buyruk hal ve hareketleri, Osmanlı Devletini iç ve dış politikada güç duruma düşürmüştür. Kraliçe Victoria devreye girerek İstanbul'daki İngiliz elçisi vasıtasıyla Padişah Abdülmecit'ten Bedirhan Bey'in cezalandırılması için harekete geçmesini ister. Osmanlı kuvvetlerinin, isyancı Bedirhan Bey ve müttefiki Kürt beyleri üzerine başlattığı askeri harekat sonrasında Müşir Osman Paşa, Cizre'de onun birliklerini ağır bir yenilgiye uğratır. Doğu harekatı

sonrası ele geçirilen Bedirhan Bey ve ailesi bölgeden uzaklaştırılarak önce İstanbul'a getirilmiş, burada kısa bir süre kaldıktan sonra Girit Adası'na gönderilmiştir.

Nesturiler, Kürtlerle XIX. Yüzyıl boyunca sık sık yayla anlaşmazlığı yaşamış ve bu yüzden aralarında geçici çatışmalar çıkmıştır. Ancak bu çatışmalar misyonerlerin gelişi ile birlikte yeni bir boyut kazanır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında misyonerlerin görünmesinin sonucunda ilk olarak halk arasında kuşkular ortaya çıkmış, Müslüman ve Hıristiyan ilişkileri zedelenmiş ve daha sonra da taraflar arasındaki sorunlar ciddileşmeye ve sürekli hale gelmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ise, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Kürtler ile Nesturiler arasında meydana gelen çatışmaların önünü alabilmek ve bölgedeki asayişi sağlamak için Nesturi Patriği Mar Şamun Rouel ile Kürt ileri gelenlerini bir araya getirerek taraflar arasındaki sürtüşmenin sona erdirilmesine çalışır. Bu amaçla çeşitli çevre vilayetlerden asayişin sağlanması için zaman zaman bölgeye asker gönderir. Bu şekilde Osmanlı Devleti tarafların çatışmalarını durdurup, mahalli olaylara misyonerler vasıtasıyla yabancı güçlerin karışmasını engellemeye, böylece Nesturileri devlet içerisinde tutmaya çalışır. Osmanlı Devleti tarafından bu önlemlere rağmen XX. Yüzyıla girerken taraflar arasındaki sorunlara Misyonerlerin müdahalesi, huzursuzluğu arttırmış, Nesturilerin ve Kürtlerin birbirleri ile olan mücadelelerinin kalıcı olmasına yol açmıştır.

Nesturilerin diğer bir komşuları olan Yahudilerle ilişkileri XIX. Yüzyıl boyunca soğuk, birbirinden kopuk bir şekilde sürmüştür. Bunda birbirlerine karşı olumsuz olan gelenek ve inançlarının etkisi büyüktür. Yezidilerle olan ilişkileri ise ilk dönemlerde karşılıklı olarak kötüdür. Nesturiler, onları dinsiz, sapkın bir mezhep olarak görmektedir. Yezidiler ise zaman zaman Nesturilere yönelik soygun ve yağma faaliyetlerinde bulunurlar. Ancak XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılı misyonerlerin Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarındaki Hristiyanlar arasındaki faaliyetleri, Yezidilerin de ilgisini çeker. Yezidiler de Nesturiler gibi misyonerlerin ilgisini ve desteğini kazanabilmek için artık sadece Müslüman tüccar ve yolcuları soymakta ve Nesturilere pek fazla dokunmamaktadır. Bu sebeple bu iki gurup arasında karşılıklı bir yumuşama dönemi yaşanır. Yine iki topluluk arasındaki ilişkinin yumuşamasında, karşılarında duran ve bölgelerinde yayılan Kürtlerin etkisinin önemi de büyüktür. Kürtlerden gelen baskılar yüzünden Yezidiler ve Nesturiler birbirlerinden nefret etmeyi bırakıp birbirlerine sempati duymaya başlamışlardır.

Hakkari bölgesinde yaşayan Ermenilerle, Nesturiler arasında sosyal ilişkiler XIX. Yüzyılın sonuna kadar olan süreçte çok iyi değildir. Ancak XIX. Yüzyılın son yıllarında Ermenilerin çıkarmış olduğu isyanlar ve huzursuzlukların sayesinde Avrupalı devletlerin desteğini kazanarak sempati topladıklarını fark eden Nesturiler de bağımsız olmak için onlar gibi davranmaya çabalayarak

girişimlerde bulunurlar. Ermeniler de kendileri gibi Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için uğraşan bu küçük azınlık ile ilişkileri düzeltmeye başlamış ve onların yurtdışından yardım içeren mektuplarının taşıyıcısı olmuşlardır. Bu şekilde iki topluluğun gelişen ilişkisi zamanla yumuşamış ve Osmanlı Devleti'ne karşı olan faaliyetlerde müttefikliğe kadar ulaşmıştır.

XIX. Yüzyılın son dönemlerine doğru Osmanlı Devleti'nin otoritesinin bölgede zayıfladığını fark eden Nesturiler ayrılıkçı faaliyetlere girişmeye başlar. Bu amaçla, Ermeniler gibi çeşitli devletlerin sempatisini kazanmak için, yardım isteyen ve devletin baskısı altında ezildiklerini ifade eden mektuplar kaleme alırlar. Bunun dışında XIX. Yüzyıl boyunca Ortadoğuda hakimiyet kurmak isteyen iki devlet olan İngiltere ve Rusya'nın politik çıkarları ve manevralarını sürekli olarak takip ederler ve birçok politik oyunlara ve zikzaklara başvurarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. Bunun için zaman zaman Ruslara yanaşır, zaman zaman da İngilizlere yönelerek yardım isteklerinde bulunurlar.

İngiltere'nin, onlar için XIX. Yüzyıl boyunca süper güç olarak kendilerine, Osmanlı ve İran Devleti'nden bağımsızlık yolunu açacağını ummaktadırlar. Bu umudun sonucu olarak XIX. Yüzyılın sonuna doğru İngilizler ve İngiltere'ye ait konulara oldukça ilgi duyar ve onun bölgedeki görevlileri ile ilişkide bulunurlar. İngilizlerden umutlarını yitirdikleri anlarda ise hemen yanı başlarındaki Ruslara yönelirler. Çünkü bu ülkenin

yaşamış oldukları coğrafyaya en yakın emperyalist güç olarak gelecekteki bir savaşta kendilerini bağımsızlığa kavuşturacaklarını zannederler. Ruslar ise XIX. Yüzyılın sonuna doğru çıkacak bir savaşta Nesturileri, Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenilerle birlikte önemli geçitlerin ve mevkilerin tutulması için kullanmayı düşünür. Fransa'nın Nesturilerle olan ilişkisi Rusya ve İngiltere'nin aksine Katoliklerin hamisi sıfatıyla onları para ve çeşitli rüşvetlerle Katolikleştirmek için olur. Ancak XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransa da Mezopotamya ve Ortadoğu'daki çıkarları gereği Nesturilere olan ilgisini mezhepsel düzeyden politik düzeye çıkararak para ve himaye önerileriyle Nesturileri elde etmeye çalışmışlardır. Nesturilerin hayalini kurdukları gelecek, büyük devletlerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için onları kullanıp bir kenara atması ile büyük bir hayal kırıklığına dönüşecektir.

Şeyh Ubeydullah Nesturi patriğine iki mektup gönderir[14]. Bu mektuplarında Nesturilere Osmanlı Devleti'ne vergi vermektense kendisi ile birlikte isyan edip bağımsız prenslikler olmayı önerir. Bilahare Nesturilerden 300 kişi Şeyh Ubeydullah'ın İran seferine katılmış ve kendisi ile birlikte İranlılara karşı savaşmıştır. Patrik, bu sefer Şeyh Ubeydullah'a Osmanlı Devleti'ne yönelik bir isyan çıkartması halinde 15 Melikiyle birlikte

destekleyeceğine dair söz vermiştir. Ne var ki, bu ittifak teşebbüsünün ardından taraflar arası çatışmalar tekrar başlar. XIX. Yüzyılın sonuna doğru iki taraf da birbiri aleyhine Osmanlı Devleti yetkililerine başvurularda bulunurlar.

1896 yılında Hakkari'de Marşimun'dan sonra ikinci büyük ruhani olan ve Şemdinli'de ikamet eden Nesturi matranını (piskopos) ziyaret amacıyla buraya gelen Urmiye Nesturilerinin önemli dini lideri ve yanındaki on kişi, dönüş yolunda Şemdinli'de hakimiyet kuran Seyyid Taha Hazretlerinin torunu Şeyh Muhammet Sıddık'ın emri üzerine katledilir. Bu öldürülme olayında Hakkari bölgesindeki Şeyh Sıddık ve adamları İngiliz misyonerleri tarafından sorumlu tutulur. Kurulan tahkikat komisyonunda memurlar Şeyh Sıddık'ın olayla ilgisi olduğuna dair bir kanıt bulamazlar (1896). Van Valisinin sadarete gönderdiği telgrafta, Şemdinan'da hakimiyet sürdüren Şeyh Muhammet Sıddık'ın yaptığı baskılar neticesinde buradaki Nesturilerden yüzelli kadar hanenin İran'a göç etmek için yola çıktıkları, fakat Humaru Nahiyesinde Musa Bey ve etbasınca bu teşebbüsten men edilmeye çalışıldığı, ifade edilmektedir[15].

---

[14] Murat Gökhan Dalyan.19. Yüzyil'da Nasturiler (İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri). Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üni. Isparta. 2009

[15] Tarık Ziya Arvas. Hakkâri Nasturileri (1836-1936). Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2010

XIX. Yüzyıl ortalarına kadar Nesturi egemenliğindeki bu yerleşim yerleri ve bölgede hem Nesturi varlığı ve hem de bu topluluğa yönelik Bedirhan Beyle başlayan ve XIX. Yüzyılda, 1915'de ve 1924'te devam eden bir dizi kanlı olay, bütünüyle toplumsal hafızadan silinmiş görünmektedir[16]. Akademik çalışmalar dışında bu silinme o ölçüdedir ki, bu yerleşim yerlerine ilişkin kırık dökük bilgilerde, hatta Nesturi patriğinin yaşadığı Koçanis'teki kalıntıların değerlendirilişinde, mesela Ermeni kilisesi tanımlaması söz konusu olabilmekte, yahut köyler bir zamanlar Ermenilerin (de) yaşadığı yerler olarak resmedilebilmektedir. Bugün Hakkari'de Nesturilerin bir zamanlar yaşadıkları köylerde yaşayan Kürtler, buralarda kendilerinden önce yaşayan ayrı dindeki bu insanları sadece *fıla* (gayrimüslim) olarak anarlar[17]. "Bu fıla dediğiniz insanlar hangi milletti?", diye sorulduğunda ise bir kısmı Ermeni cevabını verirken bazıları ise yine sadece fıla diye cevap verir. Nesturi kelimesini, tahsil görmüş bazı Hakkarililer dışında hemen hemen kimse duymamış gibidir.

Bir bölge adı olarak Hakkari, Van gölünün güney kıyıları yakınından başlayarak günümüzde Türkiye sınırları dışında kalan dağlık kesimleri de içine alan çok engebeli bir yöreyi, Çölemerik ise buranın merkezi olan

---

[16] Esra Danacıoğlu Tamur. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu Asahel Grant ve Nasturi Misyonu

[17] Tarık Ziya Arvas. Hakkâri Nasturileri (1836-1936). Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2010

kasabayı niteler[18]. Bugün Hakkari olarak tanınan şehrin eski adı Çölemerik'tir. Hakkari adı, 639 yılında ilk Müslüman Arap akınları yöreye ulaştığı sırada bu bölge için kullanılan Hakariyye'den (Hakkariyye) kaynaklanır.

Hakkari Bölgesi, Hazreti Ömer zamanında, İslam orduları tarafından 640 senesinde feth edilir[19]. Bölgenin dağlık ve ikliminin soğuk olması sebebiyle Arap yöneticiler burada hakimiyet kurmayıp yerel yöneticiler vasıtasıyla yönetimi kontrol altına almayı tercih ederler. Emeviler ve Abbasiler döneminde de Hakkari'nin konumu fazla değişikliğe uğramaz. İç çekişmelerle sarsılan Abbasiler döneminde İran'da ortaya çıkan Büveyhiler (932–1062) bir süre Hakkari üzerinde egemenlik kursalar da, yaptıkları zulüm yüzünden hakimiyetleri kısa olur.

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un Musul ve Azerbaycan emirlerinden Küyüş Bey, bölgedeki Kürtlerin huzursuzluk çıkarmaları ve yol emniyetini ihlal etmeleri üzerine Hakkari yöresindeki birçok kaleyi zapt eder ve bölgede huzuru sağlar.

Çölemerik Kalesi şehrin merkezinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan, yüksekliği yaklaşık 100-200 m. civarında bir tepe üzerine kurulmuştur[20]. Kaleden günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. 1847 yılındaki

---

[18] Metin Tuncel. Hakkari. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 15

[19] Mehmet Top. Hakkari. Hakkari Valiliği. Hakkari. 2010

[20] Mehmet Top. Hakkari ve Çevresindeki Sanat eserleri Yüzey Araştırması, 1998

işgal ile birlikte kaledeki son Hakkari yöneticisi Nurullah Beyin sarayı da yıkılıp yakılır[21]. Bu tarihten sonra kale kaderine terk edilir. 1960'lı yılların başlarına gelindiğinde yer yer toprak zeminden birkaç metre yüksekte kalan kalıntılar yine de zamana direnmektedir. 1969 yılında Hakkari valisi olan Hüseyin Öğütçen, park yapma gerekçesiyle, kalenin üst terası ile terasları birbirine bağlayan yamaçlardaki tüm kalıntıları iş makineleri ile sökerek aşağıya yuvarlar[22]. Kısa bir süre için bu tarihi mekanın üst terası park olarak kullanılır. Üst kısımlarında bulunan çay bahçeleriyle halkın en önemli dinlenme mekanı olarak kullanılırken, 1990'dan sonra güvenlik bölgesi olarak ilan edilir ve sivillerin girişi yasaklanır.

1122–1262 tarihleri arasında Selçuklulara bağlı Musul Atabegleri (Zengiler), bu bölgeyi Selçuklular

---

[21] İhsan Çölemerikli. Hakkari Kalesi

[22] Hüseyin Öğütçen (1923-2012), Meriç, Bigadiç, Burhaniye, Gönen Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı, Pasinler kaymakamlığı yapmıştır. 1967 tarihinde Hakkari'de valilik görevine başlayan Öğütçen'in karşılaştığı ilk problem öğretim olur. İlde öğretmen ihtiyacının karşılamış, okulların yanına öğretmen lojmanları inşa ettirmiş, Türkçe öğrenme kursları açtırmış, her köye en az iki öğretmen vererek, eğitimi normal düzeye ulaştırmış olduğu kaydedilir. Hakkari Valiliği döneminde 6 ilçeye ortaokul, her ilçeye sekizer daireli öğretmen lojmanı, ilçelere hükümet konakları inşa ettiren Öğütçen, Beytüşşebap'a yatılı bir bölge okulu kazandırmıştır. Vefatıyla İzmir Balçova Mezarlığı'nda toprağa verilir.

adına idare ederler. Selçukluların yıkılmasından sonra bölge,1262'de İlhanlılar'a bağlanır.

Şeref Han, *Şerefname* adlı eserinde Hakkari hükümdarlarını anlatırken, bunların soyunun Abbasi halifelerine ulaştığını kaydeder. Evliya Çelebi de, bu bölgeyi ziyaretinde, beyliğin Abbasi hanedanlığına mensup olduğunu bildirmektedir. Bad Kalesi (Bay-Pay Kalesi) ve Çölemerik Kalesi arasındaki yerleşim biriminin adının İrisan olmasından dolayı, Hakkari Beylerine "İrisan Beyleri" de denilmiştir.

Yavuz Sultan Selim, son Abbasi halifesi Musa Mütevekkil Alellah'ı da beraberinde İstanbul'a getirir. Sultan'dan cedlerine ait beldelerin tekrar kendisine verildiği hükmünü alan Musa Mütevekkil Alellah Hakkari'ye giderek, Bad Kalesi altında bir mescit yaptırır. XV. Yüzyılın ortalarında Osmanlıların Van vilayetini yeniden yapılandırma faaliyeti içerisinde Hakkari, Abbasi hanedanından gelen beylere Van vilayetine tabi yarı bağımsız ocaklık olarak düzenlenir. Merkezi Çölemerik olan Hakkari, hükümet statüsünü alır. Mütevekkil Alellah'tan sonra yerine oğlu İbrahim Han Bey geçer. O da, Gevaş'taki payitahtını Çölemerik kasabasına nakleder. Aynı sene içerisinde babasının kalesini tamamlar. Her ilimde kemal sahibi, iyilikte emsalsiz bir zat olup "sahib-i sikke" olarak meşhur olur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Van Beylerbeyi kurulmasına rağmen Hakkari'deki İrisan Beyliği, Osmanlı padişahlarının özel imtiyazıyla Osmanlıya bağlı

olarak beyliklerini devam ettirirler. Bu dönemde beylik merkezi bazen Hakkari (Çölemerik) bazen de Gevaş (Vestan) olur. Fakat İran tarafından gelebilecek tehlikelere karşı, savunmaya elverişliliği yüzünden ekseriya Çölemerik merkez olur. Beyliğin bu güçlü döneminde, Hakkari beylerinin Van Gölü'nde resmi işler için yiyecek ve levazım naklinde kullandıkları gemileri vardır.

Hacı İzzeddin Şir Bey zamanında mescidler, medreseler ve sair birçok vakıflar yapılır.

İbrahim Han Bey'in, bugün Hakkari'nin sembolü durumuna gelen ve en sağlam anıtsal yapısı olan Meydan Medresesi'ni yaptırdığı rivayet edilir. Oğlu Abdullah Han Bey'in kabri, bugün Hakkari merkezde bulunan Kızıl Kümbet Mezarlığı'ndadır. Hakkari'yi merkez yaptıktan sonra burada vefat eden İrisan Beyleri, kendileri, eşleri ve çocuklarının defnedildiği Kızıl Kümbet Mezarlığı'nı, bir nevi beyliğe ait mezarlık olarak düzenlemişlerdir.

Hakkari'de, Hakkari Beyleri'ne ait Kızıl Kümbet Mezarlığı'ndan başka iki mezarlık daha bulunmaktadır. Bunlar, Melik Esed Mezarlığı ile Kale Altı Mezarlığı'dır. Bu mezarlıktaki kabirler, XVIII. ve XIX. yüzyıllardan kalma beylere ait mezar taşları olup, korumasız olduklarından, yerlerinden alınarak Meydan Medresesi'ne kaldırılmışlardır.

Muhammed Nasri Han Bey'in mezar taşındaki ifadeden, onun ölümünden sonra beyliğin dağılma sürecine girdiği anlaşılmaktadır.

Bay Kalesi şehrin güney tarafında, merkeze 7-8 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Kale denizden 2025 m. yükseklikte, sarp ve dik kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kaleye hem kuzey taraftan, hem de güney taraftan tırmanarak çıkmak mümkündür. Günümüzde kuzey tarafına yarıya kadar araba için yol açılmış olup, bundan sonrası tırmanma yoludur. Bu kesimde kayalıklara basamaklar açılarak merdivenler oluşturulmuştur. Bunlar çıkışı kolaylaştırmaktadır.

Kalede mimari doku büyük ölçüde tahrip olduğundan, bunları tam olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır. Ancak en üst kesimde doğu batı doğrultusunda moloz taşlar ve Horasan harcıyla tutturulmuş duvar izlerine rastlanılmıştır. Etrafa dağılmış seramik parçalarından demir çağından itibaren Orta çağ sonuna kadar burada yerleşimin olduğu görülebilmektedir. Tuğla ve seramikler dışında, üzerinde haç ve süslemeler olan bir taş parçası ile kaya üzerinde kazınmış ters lale şeklindeki motifler, kalenin diğer kalıntılarını teşkil etmektedir. Tarihi kaynaklarda Hakkari Beylerinden Malik Bey'in Bay Kalesinde hüküm sürdüğünün belirtilmesi, Hakkari tarihinde buranın önemini ortaya koymaktadır.

Melik Muhammed Piri Bey dervişliğe teveccüh edip, terk-i dünya eyler ve sağlığında makamını oğlu Melik İzzeddin Şir Bey'e verir. Şab Zaviyesi'nde tevbe edip, ibadetle meşgul olur. Zeynel Bey, hüküm ve adalette herkesi, ömrü vakıflar ve eserler yaparak

hayratla geçer. Yaptırdığı Zeynel Bey Medresesi, Hakkari'deki en önemli mimari yapılardandır.

Hakkari Beyleri Osmanlı-İran Savaşlarında Osmanlılar lehine oldukça yararlılıklar göstermişlerdir. Beylik daha sonra Osmanlı Devleti'nin Van Eyaletine Hakkari Hükümeti olarak bağlanır. Ama XIX. yüzyıla gelindiğinde beylik eski gücünü arar olmuştur. Ve yüzyıllardır süren taht kavgalarında bu denli sarsılmamıştır. Buna rağmen XIX. Yüzyılın başlarında da Hakkari Beyliği, bölgenin hala en saygın ve en güçlü beyliklerinden biridir.

Müküs Emiri Hân Mahmud'un tarih sahnesine çıkması ve coğrafi olarak Hakkâri Emirliği bölgesine doğru olan gelişimini sürdürmesi emirliğin zayıflamasına sebep olur[23]. Ayrıca Hakkâri Emirliği bu yıllarda, Bedirhan Bey ile birlikte büyüyen Botan Emirliğinin gölgesinde kalmıştır. Zaten Botan ve Hakkâri Emirlikleri arasında tarihe dayalı bir çekişme vardır. Bedirhan Bey daha sonra iki emirlik arasındaki eski düşmanlığı ortadan kaldırıp Nurullah Bey'le iyi ilişkiler içine girmeyi başarır. Ne var ki, Bedirhan Bey, Hakkâri Beyi Nurullah ve kayınpederi olan Müküslü Hân Mahmud'la işbirliğine girerek bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı başıbozuk faaliyetlere girişir.

---

[23] Dündar Alikılıç. Hakkâri Beyliği ( İrisân Beyliği)'nin Yıkılış Etkenleri

Osmanlı Devleti de bu isyanın bastırılması için Müşir Osman Paşa komutasında bir orduyu bölgedeki beyliklerin üzerlerine gönderir. Botan Emiri Bedirhân Bey asker toplayıp Osman Paşa'ya karşı koyar. Nurullah Bey, Bedirhan Bey, Hân Mahmud ve İzzeddin Şir Bey birlik olup Osman Paşa'ya karşı çetin muharebelerde bulunurlar. Birçok muharebelerden sonra Bedirhan Bey teslim olur. Hürmet ve ikramla ehl u iyâli ile birlikte İstanbul'a gönderilir. Burada paşalığa terfi ettirilen Bedirhân Bey, daha sonra Girit'in Kandiye şehrine sürgün edilir. Sekiz yıl Girit'te sürgün hayatı yaşayan Bedirhân Bey, bu süre sonunda önce İstanbul'a sonra da 1870 yılında vefât ettiği Şam'a gider.

Kürt isyanının en büyük iki ayağı olan Bedirhan Bey ve Hân Mahmud'un esir edilmeleri ile, bunların diğer müttefiki olan Nurullah Bey savaşmadan Hakkâri'ye çekilir. Nurullah Bey'in bağımsız yönetimi 1849 yılına kadar sürer. 1848 yılında Hakkâri halkının Anadolu Ordusu'na katıldığı haberini alınca, hayatından endişe eden Nurullah Bey Gevâr'da İran hududundaki Berdesur Kalesi'ne çekilir. Daha sonra kendisi ile Osmanlılar arasında arabuluculuk yapan Nehri Şeyhi Seyyid Tâhâ'ya sığınır. Seyyid Tâhâ ile Osmanlı Devleti'nin Kürdistân valisi Mahmud Esad Paşa arasında yapılan görüşmelerde, Nurullah Bey'in İran'dan geri dönüp, orduya sığınmak fikrinde olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Nurullah Bey 1849'da Seyyid Tâhâ Hazretleri tarafından Osmanlılara teslim edilir. Nurullah

Bey 1849 yılında İstanbul'a getirilir. Zaptiye Müdürlüğü'nde tutuklu kaldığı esnada Sadaret'e sunduğu 1849 tarihli Farsça arizada kendisinin "*Bedirhan Bey ve Hân Mahmud gibi zümre-i bagiye*"den olmadığını, eğer günah ve taksiri varsa padişâhın afv ve merhametine sığındığını ve hakkında afv ile muamelesini ister. Osmanlı payitahtında yargılanan Nurullah Bey hakkında, "*ailesiyle birlikte Girit'e sürülmesi, Hakkâri'deki emvâl ve emlâkinin satılması ve maaş tahsis olunması*" kararı çıkar. Ayrıca Nurullah Bey taraftarlarının muharebe edemeyecek şekilde kontrol altında bulundurulmasına karar verilir. Abbasi hanedanının son beyi, 1860 yılında sürgünde iken ölmüştür. Nurullah Bey'in İbrahim Hân ve Abdullah Bey isminde iki oğlu kalır. İbrahim Hân Gevaş'da vefât eder. Abdullah Bey ise bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra, Gevaş'a gidip yerleşir. Mustafa Bey isminde oğlu zürriyetini devam ettirir.

Böylece beylik sınırları tamamen Osmanlı idari sistemine girer. Yaklaşık olarak beş yüz yıllık bir döneme yayılan Abbasi hanedanına mensup Hakkari (İrisan) Beyliği son bulur.

Bu aile, beyliğin dağılmasından sonra Van ve Hakkari vilayetlerinin çeşitli kaza ve köylerine yerleşmiş olup, evlatları hala buralarda yaşamakta, soy ismi olarak "Abbasigil" soy adını kullanmaktadırlar.

Hakkari vilayetinde ve özellikle Hakkari Sancağında Nesturi (Asuri) çoktu. Yukarı Mezopotamya'nın pek çok yerinde hakim olan

unsurlardan biri olan Asuriler, daha sonraları Süryani papazlarından Nestorius (380–451)'un kurduğu Hıristiyan mezhebinden dolayı Nesturiler diye anılmışlardır. XX. yüzyılın başlarında Rusların etkisiyle Ortodoksluğu kabul etmiş Mirşimun (Marşimun) unvanı verilen bir patrik tarafından yönetilmekteydiler. Bunlar bazen Koçanis, bazen de Çölemerik'i merkez edinerek teşkilatlanmışlardı. 1840'lı yıllara kadar Hakkari bölgesinde yaşayan Kürtler ve Asurlular arasındaki ilişki dostçaydı. Hatta İrisan Beyliği'nin kuruluş yıllarındaki hizmetleri ve hanedan mensuplarını Akkoyunlu saldırılarından korumaları biliniyordu.

Bu arada misyonerlerin etkisiyle hareket eden Tiyari bölgesi Nesturilerinin Hakkari Beyliğine yıllık vergilerini vermemeleriyle birlikte bazı Kürt köylerine baskın yaparak katliama girişmeleri, aralarındaki ilişkilerin bozulmasında bardağı taşıran son damla olur.

1843 yılına girildiğinde Botan Beyi Bedirhan Bey büyük bir orduyla gelip, Müküs Beyi Han Mahmud'la birleşerek Tiyar ve Diz şehirlerini yağmalayıp, harap ettiler. Bir kaç bin Nesturiyi öldürdüler. Köylerini yağmalayıp, yıktılar. Sağ kalan Nesturilerin bir kısmı İran'a iltica etmiş, patrikleri Mirşemun da kaçarak Musul'daki İngiliz Konsolosluğu'na sığınmıştı.

Batılı devletlerin bu bölgedeki dindaşlarına sahip çıkma amacıyla giriştikleri faaliyetler, bölgedeki huzurun kaçmasına sebep olur. Kaynaklar, batılı temsilcilerin, özellikle Amerikan ve İngiliz misyonerlerin karşı

politikalarının, farklı dinlere inanan Kürtlerle Asurluları birbirine düşman hale getirdiğini belirtir.

XIX. Yüzyılın sonlarındaki Hakkari yöresi Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin tam anlamıyla kurulamadığı bölgelerden biridir. Bölgedeki çeşitli aşiretlerin başına buyruk davranışları, ayrıca yörenin aşılması güç dağlarla kaplı oluşu, ulaşımı, dolayısıyla asker sevkiyatını büyük ölçüde engellemekteydi.

Cuinet, bir mutasarrıf ile üç nahiye müdürü tarafından yönetilen Van vilayetine tabi Hakkari sancağının merkezi olan Çölemerik'in 300 ev, yirmi dükkana sahip olduğunu, yetmiş beş öğrencinin devam ettiği bir rüşdiye mektebi, iki cami, bir telgrafhane ve bir reji bürosu bulunduğunu yazar[24]. Kazanın 33.900 olan nüfusunun 2800'ü Türk, 14.100'ü Kürt, 2000'i Ermeni, reaya Nestorien olarak 5000 kişi, ve otonom nestorien olarak 10000 kişinin varlığını kaydeder. Kaza merkezinde ise 4600 kişinin 3000'i Kürt, 1600'ü Türk'tür.

Bölgede dolaşan söylentilere göre, F. Schultz'un her gördüğü kalıntıyı ölçüp biçme merakının, elindeki deftere durmadan yaptığı karalamaların ve en önemlisi altına benzer bir parıltı taşıyan "sarı zırnık madeni"nden topladığı parçaların sonunu hazırladığı anlaşılıyor.

[24] V. Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt. II Sh 719-720

Schultz'un Hakkari'ye bir ordu getirmeye niyetlendiği ve bu yüzden altın toplayıp saldırı noktalarını saptadığı sanılarak 1829'da dönüş yolunda Başkale'den çıktıktan sonra, Hakkari bölgesinin Kürt Emiri Nurullah Bey'in emri ile öldürülür.

Kevorkian Çölemerik'te 534 Ermeni ve iki kilisenin varlığından söz eder[25].

Abdülhamid Han, Hazine-i Hassa'ından, yani şahsi mal varlığından ödenek çıkartarak, geniş çaplı bir petrol rezervi tespit çalışması başlatır. Alman maden mühendisi Paul Groskoph ve Habib Necib Efendi yönetimindeki araştırma ekibi, çalışmalarını 22 Ekim 1901'de Sultan Abdülhamid'e sunarlar. Petrol rezervi tespit edilen 65 nokta içinde Hakkari de vardır.

Ruslar, 23 Mayıs 1915'te yeniden yöreye girerek Hakkari'yi işgal ederler. Nihayet 22 Nisan 1918'de şehir harap olmuş ve nüfusu azalmış bir kasaba olarak kurtarılır.

Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'ne taşındığı günün ertesinde, yani 7 Ağustos 1924'te, Hakkari'de, Musul Vilayeti'nin olası bir Türk Ordusu tarafından işgalini engellemek amacıyla ve Nesturilere baskı yapıldığı şeklindeki İngiliz tezini desteklemek üzere, Nesturi İsyanı çıkarılır[26]. Ayaklanan Nesturiler, Hakkari

---

[25] Raymond Kévorkian. THE ARMENIAN GENOCIDE. A Complete History

[26] Muhammed SARI, Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar (1923-1938)

valisi ile jandarma kumandanını esir alırlar. İsyanda İngilizlerin parmağı olduğu ispatlanır ve kısa sürede (7 Ağustos-26 Eylül 1924) bastırılır. Kasım 1925 tarihli karar ile Nesturiler Hakkari ilinden alınarak memleketin iç kısımlarına gönderilir.

Nüfusu Cumhuriyet'in başlarında bir il merkezi yapılmasına rağmen 1000 kişiyi bulmaz (1927 sayımında sadece 801 kişi).

Kızıl Kümbet Zaviyesi, Gülereşbaba Mahallesinde, mezarlığın bulunduğu sırtın güney tarafında yer almaktadır. Günümüzde yapı oldukça harap ve yıkılmış haldedir. Kalan duvar kalıntılarından planını belirlemek mümkün olmuştur. Yapı doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, 16.50x11.80 m. ölçülere sahiptir. Yapıya batı cephesinin kuzey köşesinden bir kapıyla girilmektedir. Buradan doğuya doğru genişleyen bir hole geçilmektedir. Bundan başka, doğu ve güney tarafında kapıları hole açılan, dört oda yer almaktadır.

Meydan Medresesi, Biçer Mahallesinde bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1984'te yapılan onarımdan sonra, sağlam ve ayaktadır. Medrese giriş kapısı üzerindeki kitabesinden 1700–1701 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabede kim tarafından yaptırıldığı belirtilmemekle beraber, muhtemelen Hakkari Hükümetinin o yıllardaki yöneticisi olan İzzeddin oğlu İbrahim bey tarafından

yaptırılmış olabilir[27]. Medrese 23.40x18.25 m. dış ölçülere sahip, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Avlulu, iki kapı ve iki kanatlı medreseler gurubuna girmektedir. Yapıya güney cephenin ortasındaki bir kapı vasıtasıyla girilmektedir. Avlunun dört yanında iki kat halinde revaklar bulunmaktadır. Alt kat revakları değişik şekillerle başlık ve kaideleri olan sütunlara, ikinci kattakiler ise payelere oturmaktadır. Revak gözleri sivri kemerli, bölümleri ise tonoz örtülüdür. Kapının üst kesimine dikdörtgen kitabe yerleştirilmiştir. Kitabe, mermer üzerine işlenmiştir. Diğer cepheler, alt ve üst katlara açılmış pencereler dışında oldukça hareketsizdir. Meydan medresesi, düzgün kesme taş işçiliği, içteki revaklı avlusu, kapısındaki süslemeleri ve iki katlı planıyla Hakkari'nin günümüze sağlam olarak gelmiş tek ve en önemli anıtsal yapısıdır.

Meydan Medresesinde din, edebiyat, tarih ve İslam hukuku alanlarında hizmet veren önemli şahsiyetler yetişir[28]. Bunlardan yönetim ailesine mensup Çölemerikli Şerefhan Bey ile Hakkarili Pertev Bey şiir ve edebiyat alanlarında ünlenirler.

Dış duvarlarında bugün de görünen yüzlerce kurşun izi, istilalar karşısında kent sakinlerinin çoğu kez onu sığınak olarak kullandığını gösterir. Burası

---

[27] Mehmet Top. Hakkari Meydan Medresesi
[28] İhsan Çölemerik. Meydan Medresesi

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar cezaevi işlevi görür. Zaman içersinde avludaki şadırvanla birlikte içme suyu şebekesi tahribata uğrar. Taşlarının önemli bir bölümü çalınır. Medresenin avlusu ahır olarak kullanılır.

Medrese adını çevresinde "Meydan" denilen yaklaşık 10 dönümlük alandan almıştır. Bu alanın, zamanında medrese öğrencilerinin spor faaliyetleri dışında, Hakkari'nin cirit sahası olarak kullanılmış olduğu anlatılır.

Melik Muhammed Esad Medresesi, Hakkari beylerinden Melik Muhammed Esad tarafından XIII. Asırda yaptırılmıştır. Medresenin yanında Melik Muhammed Esad ve aile fertlerinin mezarları da vardır. 1910 senesine kadar medrese olarak hizmet gören eser, daha sonraları uzun bir müddet viran halde kalır. Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1984'te eski mimarisi üzerine yeniden restore edilen medrese, halen cami olarak faaliyet halindedir.

**Melik Muhammed Esad**'ın kabri, Biçer mahallesinde kendi adıyla anılan caminin arkasındaki mezarlığın içinde bulunmaktadır. Bir dönem Hakkari Miri olarak hüküm sürdüğü bilinir. Mezar taşları üzerinde, "Melik Muhammed Esed ve Şehit Ameli Muhammet ve Meram Bey", yazılıdır. Melik Esad Bey babasının ölümünden sonra Kanuni döneminde Hakkari Beyliği tahtına oturur. Kanuni ile beraber bazı savaşlara katılır ve onun takdirini kazanır. Kanuni, Melik Esad'a

oğlum diye hitap etmektedir. Melik Esad savaşın birinden dönerken yolda rahatsızlanır ve Hakkari'de vefat eder.

Hazíredeki mezar taşları, sanatsal özelliğe sahip, üzerleri bitkisel ve geometrik desenlerle bezeli olup XVIII ve XIX. Yüzyıllara aittir. Mezarların kitabelerine bakarak bunların Abbasi soyundan gelen Hakkari Beyleri'ne ait oldukları anlaşılmaktadır.

Kabirler, tarihi Melik Esad Camisinin yanında bulunduğundan, hemen hemen bütün turist ve ziyaretçiler tarafından ziyaret edilir.

Melik Esed Mezarlığı, Biçer Mahallesi'nde Melik Esad Camii'nin batı tarafında hazire şeklindedir. Burada bir kısmı yerinde dikili, diğerleri etraftan toplanan 25 tane üzerleri kitabeli ve zengin süslemeli mezar taşı tespit edilmiştir. Çiçek, yaprak ve dal motifleri mezar taşlarının en belirgin süslemeleridir.

Kale Altı Mezarlığı, Biçer Mahallesi'nde, kalenin doğu kesiminde kalan büyükçe bir mezarlıktır. Bu mezarlığın değişik kesimlerinde 16 adet, çoğu yerlerinden sökülmüş sanatsal özelliğe sahip, üzerleri bitkisel ve geometrik desenlerle bezenmiş mezar taşlarına rastlanmıştır. Bu mezar taşlarından çoğu taşınarak koruma altına alınmıştır.

Zeynelbey Medresesi, Gülereşbaba Mahallesi'nde bahçeler arasında dere kenarında yer almaktadır[29]. Bugün büyük ölçüde yıkılmış olan medrese Hakkari Beylerinden

---

[29] http://www.hakkarimuftuluk.gov.tr/

aynı zamanda Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim'in mazhariyetine nail olmuş olan Zeynel Bey tarafından yaptırılmıştır. Zeynel Bey, 1560–1580 tarihleri arasında Hakkari Beyliği'nde bulunur. Muhtemelen medreseyi bu tarihler arasında yaptırmış olmalıdır. İranlılarla yapılan bir savaş sırasında 1585 tarihinde Merend'de şehit düşen Zeynel Bey'in naaşı 1587'de Çölemerik'e nakledilerek kendi yaptırdığı medresenin avlusuna defnedilir[30].

Medrese kuzey-güney doğrultusunda 22.20x17.20 m. ölçülerinde dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Bu gün büyük ölçüde yıkıldığından kazı ve temizlik yapmadan planını tam olarak ortaya çıkarmak mümkün olmamıştır. Ancak ortada bir avlu ve dört tarafında sıralanan medrese odaları anlaşılabilmektedir. Kuzey cephenin ortasından avluya girilmekte, giriş bölümünün iki bölümünde köşelerde birer oda yer almaktadır. Bunlardan kuzey batıdaki Zeynel Bey'in mezarının bulunduğu oda olabilir. Ayrıca medresenin etrafında bazı süslemeli mimari parçalar ile birçoğu kırılmış mezar taşlarına rastlanılmıştır.

Hakkari Beylerinden **Zeynel Bey**, Mir olmadan önce Van ili sınırları içinde bulunan bugünkü Hoşap

---

[30] İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde eski zamanlardan beri önemini koruyan şehir. Eyaletin kuzeybatısında bulunan şehrin halkı Azeridir ve şehirde Türkçe konuşulmaktadır.

kalesinin dizdarıdır. Bazı yerli aşiretleri ve Bay kalesi muhafızlarını da yanına çekerek babasını beylikten uzaklaştırır. Bunun üzerine Melik Beyin oğulları arasında beylik kavgası ve iç karışıklıklar başlar. Bazıları İranlılara bazıları yerli aşiretlere yönelir, bazıları da Osmanlılardan himaye görür. Bu arada bölgede Osmanlı nüfuzu giderek artmaktadır. Osmanlılar Hakkari bölgesi için karşılarında bir mesul görmek istediklerinden, Van Beylerbeyi İskender paşa aracılığıyla Hakkari Beyliği Zeynel Beye tevdi edilir.

Zeynel Bey Hakkari Beyliğinde bulunduğu süre içerisinde devamlı Osmanlılara bağlı kalmış ve zamanın padişahlarından da takdir ve destek görmüştür. Nakledilir ki, bir gün Van Beylerbeyi İskender Paşa'nın divanında kıdem ve merasim meselesinden dolayı Hizan Hakimi Sultan Ahmet Beyle Hasan Bey arasında münakaşa olmuş, durum Kanuni Sultan Süleyman'a arz edilince merasim itibarı ile Hakkari Miri Zeynel Bey'den başka Hasan Beyin önüne geçemeyeceği hakkında padişah emri çıkmıştır. Bu da o dönemde Hakkari Bey'i Zeynel Bey'in padişah ve devlet nezdindeki değerini göstermektedir.

Veziriazam Osman Paşa 1585 tarihinde gerçekleştirilen Tebriz Seferinde Tebriz Fatihi olarak anılır. Osman Paşa Zeynel Bey'i ordu emrine alarak Tebriz ve civarının yanma ve tahribinin önlenmesi ve asayişin ihlal edilmemesi için görevlendirerek öncü kuvvet olarak gönderir. Osmanlı ve İran arasında Merend'de yapılan savaşta Zeynel Bey maiyetindeki bazı

ağalarla şehit olur. Merend'in ileri gelenleri Zeynel Bey'in naaşını oraya gömmüşlerdir. Kanuni onu rüyasında görerek kabrinin Tebriz'den alınmasını emreder[31]. Tebriz'in fethinden sonra naaşı Çölemerik'e nakledilerek kendi yaptırdığı medresenin avlusuna defnedilir.

Ziyaret edilen mezarının şifa kaynağı olduğuna inanılır.

Nesturilerin kiliseleri mimari özelliklerden yoksun, gösterişsiz, çok basit ve küçük düz yapılardır[32]. Kiliseleri diğer binalardan ancak girişin üzerindeki basit bir haç sayesinde ayırt edilebilir. Kiliselerin içerisi ise loş bir atmosfere sahiptir. Dinen yasak olmasından dolayı kiliselerde resim ve suret bulunmaz. Sadece haç asılıdır. Gelenlerin saygı göstererek içeri girmesi düşüncesine binaen kiliselerin kapıları genellikle çok alçaktır.

Koçhanis Kilisesinin bulunduğu *Konak* köyü, il merkezine 18 km. uzaklıkta ve şehrin kuzey tarafında kalmaktadır. Doğu batı yönünde uzanan ve içerisinde genişçe düzlüklerin ve kavaklıkların bulunduğu bir vadi içerisindedir. 1996 yılından beri köy meskun değildir. Köye ulaşım kuzeybatıdan Berçelan yaylası eteklerinden stabilize bir yol ile sağlanmaktadır. Kilise köyün doğu tarafına vadiye hakim noktada doğal kayalık bir platform

---

[31] Halk arasındaki bu anlatım anakronizme uğramaktadır.
[32] Selahattin Satılmış. XIX. Yüzyılda Hakkâri'de Hıristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)

üzerine kurulmuştur. 16.70x8.30m. dış ölçülere sahip, doğu-batı ekseninde dikdörtgen planlı bir yapıdır.

Helil Kilisesi il merkezine 10 km. mesafede anayol kenarındaki Helil mevkiinde bulunmaktadır. Nesturilere ait olan yapının üzerinde kitabe ve süsleme mevcut olmadığından, hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı belirlenememiştir. Kilise 6.70x13.70m. dış ölçülere sahip, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve iki bölümden oluşmaktadır. Yapının tamamında taş malzeme kullanılmış olup, dış cephelerde düzgün sıralı kaba yonu taşlar görülmektedir. Yapı oldukça sağlam olup dıştan düz toprak dam ile örtülüdür.

Derav Kilisesi, Zap Vadisi'nde, il merkezine 25 km. mesafede bulunan *Üzümcü* köyünün ilerisinde, Derav mevkiinde bulunmaktadır. Zap Suyu'nun karşı tarafındaki sırtta, eğimli bir arazide kurulmuştur. Nesturilere ait olduğu kabul edilen yapının üzerinde kitabe veya süsleme olmadığından yapının tarihi ve dönemi bilinmemektedir. Oldukça küçük olan yapının batı doğrultusuna uzanan dikdörtgen bir planı vardır. İki odadan oluşan kilisenin dikdörtgen planlı odasının üzeri beşik tonozla örtülüdür. Batı tarafı açılmış ve mazgal pencerelerden yapı aydınlatılmıştır. İkinci odaya, buradan sivri kemer açıklıklı iki demir kapıdan girilmektedir. Burası da dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu tarafından da beşik tonozlu kayalıklara oturmaktadır. İki yan duvarına dolap nişleri açılmıştır. Yapının tamamı moloz taşlar ve kayalardan yapılmıştır.

Dıştan üzeri toprakla örtülüdür ve duvarları yer yer yıkılmıştır. Buna rağmen sağlam bir görünümü vardır

Gagevran kilisesi, il merkezine 25 km. mesafede bulunan *Aksu* köyü yakınlarındadır. II. Yüzyıldan kalma kilise, kayalara oyulmuş olup duvarlar içten nişler ve Hz. İsa'nın yaşamını konu alan fresklerle süslüdür.

**Şeyh İzzettin**'in mezarı il merkezinde bulunmaktadır. Genellikle hastalar tarafından ziyaret edilen türbenin şifa verdiğine inanılır.

**Seyyid Halit**'in kabri, il merkezine 35 km. mesafede bulunan *Olgunlar* köyündedir. Ahali tarafından önceden küçümsenen bu zatın daha sonra kerameti görülmüş ve bu zata hak ettiği değer verilmiştir. Öldükten sonra Seyyid Halit'in mezarını ziyaret edenler oradaki bez parçalarından birini alır, başlarına takarlar. Böylelikle baş ağrılarının iyileşeceğine inanırlar. Burası genellikle hastalar, kadınlar ve dileği olanlar tarafından ziyaret edilmektedir.

**Piru** diye anılan zatın kabri, il merkezine 22 km. mesafede bulunanı *Kaval* köyündeki mezarlık içinde bulunmaktadır. Mir Seyit isminde bir zenginin Piru isminde hizmetkarı olduğu rivayet edilir. Piru kerametleri olan bir zattır. Daha sonra sırrı açığa çıktığında vefat eder. Mezar şu anda Kaval köyünün Derik tepesi mevkiinde bulunan büyük mezarlığın içindedir. Köy halkı, günümüzde onun mezarını ziyaret eder ve onunla ilgili menkıbede konu edinilen yemeği yapıp dağıtmaktadırlar. Burası genellikle hastalar ve kadınlar

tarafından ziyaret edilir. Ziyaretin şifa kaynağı olduğuna inanılır.

**Şeyh Sait**'in kabri merkeze 27 km. mesafede bulunan *Kırıkdağ* (Dez) köyünün Yukarı Derecik Mahallesinde bulunmaktadır. Mezarlığın yanındaki ağaç dilek ağacı olarak bilinir, adak adanır. Bazı Perşembe akşamları bir ışığın oradan parladığı görülür. Çaput bağlayarak dilek dileme ve adak adama ritüelleri vardır. Kadınlar, hastalar ve dileği olanlar burayı ziyaret etmektedir. Dileklerin kabul olduğuna ve şifa verdiğine inanılır.

Ayrıca, bu köyde vadinin batı yamacında ulaşılması zor, yüksek bir yerde kaya oyuğu içerisinde inşa edilmiş olan üç katlı Mar Salita Manastırının zemin katı kilise olarak düzenlenmiştir. Taş malzemeden yapılmış olan yapı, büyük ölçüde tahrip olmuştur. Köydeki ikinci kilise Ala Gipe ismini taşımakta olup büyük ölçüde harap olmuş durumdadır. Kırıkdağ köyünün Seravilis mezrasında da iki kilise bulunmaktadır. Kursin Kilisesi ise Kırıkdağ Vadisi içindeki Gümüşlü Mahallesinde bulunmaktadır. Eğimli bir arazi üzerinde kurulu olan kilise, düzgün taş yapıdır. Günümüze sağlam bir şekilde gelen yapının üzeri düz toprak dam ile örtülüdür. Soe Kilisesi Kırıkdağ'ın Su Mahallesinde Beyaz Su deresinin kuzeybatı yamacındadır. Yapıda taş malzeme kullanılmış olup büyük oranda sağlamdır. Gelezo Kilisesi Kırıkdağ Vadisi'nin sonunda Gelezo mevkiinde yer almaktadır.

Taş yapıdan oluşan kilisenin üzeri düz toprak dam ile örtülü olup sağlamdır.

**Şeyh Ebubekir**'in kabri, il merkezinde, Karşıyaka Mahallesindedir. Kafirlerle yapılan bir savaşta şehit olduğu söylenmektedir. Perşembe akşamları yatırda bir ışığın yandığının görülmüş olduğu anlatılır. Yatırı ziyaret eden kadınların, hastaların ve dileği olanların dualarının kabul olduğuna inanılır.

**Halife Derviş,** 20. Asrın başında Şemdinli'deki Şeyh Seyyid Taha'nın yanında öğrenimini tamamlayarak halifelik göreviyle Hakkari'ye yerleşir ve irşat vazifesine burada devam eder. Halife Derviş'i, bütün yabani hayvanların ziyaret ettiği, kendisiyle konuştuğu ve hayvanları itaat altına aldığı anlatılır. Ayrıca Van'da bulunan Sofu Baba ile arkadaş oldukları ve aynı medresede öğrenim gördükleri nakledilir[33].

Burası genellikle hastalar ve kadınlar tarafından ziyaret edilir. Şifa bulacaklarına ve sıkıntılardan kurtulacaklarına inanılır.

**Molla Keşfettin,** il merkezinde, Dağgöl Mahallesinde etrafı duvarlarla çevrili yerde medfun bulunan Nakşibendi ulemasından Halife Derviş Hazretlerinin ikinci oğludur. İlim ve irfanı ile tanınmış keramet sahibi bir zattır. Ced itibarıyle sürekli molla

---

[33] Seyyid Fehim Arvasi'nin talebesi olan Sofu Baba'nın türbesi, Van'da şehir merkezindeki Sofu Baba Camiinin bahçesindeki hazirede bulunmaktadır. Evliyalar Şehri Van'a bkn.

yetiştiren bir ailenin çocuğu olup meşhur müellif ve şair Ahmed-i Hani ile akrabalığı vardır[34].

Molla Keşfettin öğrenimini babasının yanında Hakkari Meydan Medresesinde, devamında Irak'taki medreselerde tamamlamıştır. Hem çiftçilikle uğraşmış hem de hocalık yapmıştır. Halk arasında çok sevilen bu zat, cömertliği, ilim ve esprili sohbetleri ile halkın gönlünde taht kurmuştur. Molla Keşfettin öldüğünde Çalo ismindeki koçun kanıyla yeşeren ağacın altına defnedilmiştir. İnsanlar bu ağaca çaput bağlar, dua ederler. Ziyaretçileri genellikle hastalar ve kadınlardır. Şifa bulacaklarına ve sıkıntılardan kurtulacaklarına inanılır. Kabri, Karayolları şefliğinin hemen altındadır.

Halife Derviş'in torunu, Molla Keşfettin'in oğlu **Molla Ubeydullah** Efendi (1911-2001), babasının ve dedesinin yanında medfundur. Ziyarete gelenler genellikle hastalar ve kadınlardır. Şifa bulacaklarına ve sıkıntılardan kurtulacaklarına inanılır.

Anlatılır ki, kimin ne niyetle kapısını çaldığını hemen bilirdi[35]. Asla muska filan da yapmazdı. Kimselerden hediye ve para asla kabul etmezdi. Yakın komşu ve akrabalarının günlük ihtiyacını gideren yiyeceklerini bazen kabul ederdi.

---

[34] Ahmed-i Hani için Evliyalar Şehri Ağrı'ya bkn.

[35] Hakan Taş. Değerlerimize Sahip Çıkalım

**Gülüreş Baba** Türbesi şehir merkezinde Biçer Mahallesi'nde bulunmaktadır[36]. Türbesi kendi adını taşıyan caminin bahçesindedir. Burası yılın 365 günü ziyaret edilen önemli bir ziyaretgahtır. Asıl adı Eş-Şeyh Adiy bin Musafir olan Gülüreş Baba (1072-1162)'nın adıyla ilgili olarak şunlar anlatılır. Kendisi Yezidiliğin kurucusudur, ancak Şeyh Adi'nin öldüğü ve Laleş'te mezarının bulunduğu bilinmektedir. Halk arasında Müslüman olarak bilinen Şeyh Adiy bin Musafir, Yezidiliğin kurucusu kabul edilen Şeyh Adi'nin yeğeni küçük Şeyh Adi'dir. Dolayısıyla burası Şeyh Adi'ye izafe edilen bir makam olmalıdır.

Yörede anlatılanlara göre şoförler, sefere çıkarken önce bir odun kütüğünü sadaka olarak Gülüreş Baba türbesine atmak zorundadır. Bunu yapmadan yola çıkan nakliyecilerin işlerinin rast gitmeyeceğine inanılır. Ayrıca burada biriken odunlar alınmaz. Alan olursa bir musibete uğrayacağına inanılır.

Hakkari'nin kuzeyinde bulunan bir çeşmenin yanındaki kız kardeşine ait yatır ile yerlerinin değiştiği de rivayet edilir. Gülüreş Baba bir gün, "Kız kardeşine sen bu ıssız tepede yalnızlık çekersin, ben de bu gürültüden sıkıldım, gel yerimizi değiştirelim", demiş ve yerlerini değiştirmişlerdir.

---

[36] Necmi Akın. Hakkâri Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2008

Hastalar, kadınlar, yerli turistler yatırın karşısında bulunan güzergahtan geçen ve odun taşıyanlar (eşek, katır, kamyon) yatır için biraz odun bırakırlar. Aksi halde oradan geçemeyeceklerine inanırlar. Burası yağmur yağmadığı zamanlarda yağmur duasına mekanlık eder. Özellikle çocuğu olmayan bayanlar bu ziyaretgaha gelerek adakta bulunur.

İl merkezinde Kızıl Kümbet Mezarlığında baba **Molla (Mela) Yusuf** ve oğul **Molla (Mela) Mahmut**'un kabirleri bulunmaktadır. Bu mezarlıkta çok sayıda üzeri işlemeli, Arapça yazılı mezar taşı vardır. Bir kısım mezar taşında hicri tarihler de yer almaktadır. Mezarlıkta Osmanlı döneminden kalma üzerleri kitabeli, zengin bitkisel ve geometrik desenli mezar taşları mevcuttur. Mezar taşlarının kitabelerine bakarak bunların Abbasi soyundan geldiği kabul edilen Hakkari Beyleri'ne ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu yatırlar Kızıl Kümbet (Gumbeta Sor) denilen ve diğer Hakkari eşrafının mezarlarının bulunduğu tarihi mezarlığın içindedir. Rivayete gore, baba oğul veli kimselerdendir. Bu mezarlıktaki ağaçlar bez ve çaput gibi dilek dileme eşyalarıyla doludur.

Molla (Mela) Yusuf ömrünün sonunda oğlundan ayrı olarak Hakkâri'de vefat eder. Hakkâri Beylerinin defnedildiği Kızıl Kümbet mezarlığına defnedilir. Bu sırada köyde bulunan oğlu manevi olarak durumu öğrenir ve Hakkâri'ye gelir. Babasının ölümüne dayanamaz, o da vefat eder ve babasının yanına gömülür.

Anlatılır ki, ıssız bir dağa odun kesmeye giden Molla Yusuf ve Molla Mahmut adında iki zat susuz kalmışlar[37]. Namaz vakti Molla Mahmut'tan izin alan Molla Yusuf biraz uzaklaşmış oracıktan. Allah bir şekilde onun için bir kaynak doğurmuş-, abdestini almış ve namazını kılmış. Molla Yusuf namazını kıldıktan sonra durumu Molla Mahmud'a iletmiş ve onun da namaz kılması için oraya doğru gitmesini söylemiş. Molla Mahmut da orada abdestini alıp namazını kılmış. Sonra baktıklarında suyun birden bire tükendiğini görmüşler. Bu durumu kimseye söylememeyi tembihlemişler birbirlerine, fakat olay Hakkari beyine kadar ulaşmış. Onları huzuruna çağıran Hakkari beyi büyücü olduklarını söylemiş ve ikisini de zindana kapatmış. Molla Yusuf ve Molla Mahmut, sabah namazlarında zindanın kapıları kapalı olduğu halde kalenin dibindeki çeşmeye gitmiş ve abdestlerini alarak namazlarını kılmışlar. Bu durumu bizzat gören Hakkari beyi yaptığının yanlış olduğunu anlamış ve onları tekrar huzuruna çağırmış. Bu sefer onları ödüllendirmiş. Bir kese altın ve birkaç adet tarla vermiş. Mollalar, altın kesesinin içinden sadece birinin helal olduğunu söyleyip almışlar, diğer altınları ise beye geri vermişler.

---

[37] Sevtap Yazar. Ülkemin Efsaneleri. Etkileşim Yayınları. 100 Temel Eser.İstanbul 2013

Burası daha çok kadınlar ve hastalar tarafından ziyaret edilir. Duaların ve dileklerin kabul olduğuna inanılır.

**Ebu’l Berekat Emevi Hakkari,** Irak ve Doğu Anadolu'da yaşayan büyük velilerdendir. Adı Sahr olup, babasının adı da yine Sahr'dır. Künyesi, Ebu’l Berekat'tır. Hocası, Adiy b.Müsafir'in kardeşinin oğludur. Emevi ve Hakkari nispet edilmiştir. Lübnan-Ba'lebek yakınlarında Beyt-i Far beldesinde dünyaya gelir. On üçüncü asrın sonlarında Hakkari’de vefat eder. Amcasının inşa ettirdiği ve kendisinin ders verdiği zaviyeye defnedilir.

Her ferdi, Allah aşkıyla yanıp tutuşan bir ailenin evladı olan Ebu'l Berekat Emevi Hazretleri, küçük yaştan itibaren yüksek seviyeli alimlerin meclislerine devam ederek ilim tahsilinde bulunur. Abdulkadir-i Geylani Hazretleri'nin halifelerinden olan amcası Adiy bin Müsafir’in yanına gelerek irşat faaliyetlerinde bulunur. Üstadı ve amcası Adiy bin Müsafir hazretleri onun için, "Ebu'l Berekat gerçek bir velidir.", diye buyurup, Hakkari dağlarındaki talebelerinin yetiştirilmesi ile vazifelendirir.

Ebu'l Berekat Hazretleri Doğu evliyasının birçoğu ile görüşür. Yüce makamlara, üstün ahlak ve davranışlara sahip olur. Allahu Teala’ya yakın olmaktan bahsedilince, sözü o alır, velayetin üstünlük ve hükümleri onun dilinden dinlenir. Anlatılır ki, o, Allahu Teala'nın ölü kalpleri diriltmek, karanlık gönülleri aydınlatmak, hikmetli sözleri söylemek, Allah adamlarını yetiştirmekle vazifelendirdiği bir mübarek kimsedir. O, züht ve takvada

eşsiz, dünyaya kıymet vermez, Allahu Teala'nın rızasına muhalif hiçbir söz ve harekette bulunmaz. Tevazu ve keramet sahibi, akıl ve zekada üstün bir kimsedir. O, değil haram ve şüphelilerin yanından geçmek, helalden kullandığı şeylerin hesabını nasıl vereceğini dahi düşünür. Mübahları, yaşamak için zaruri olduğu miktarda kullanır.

Amcası Adiy bin Müsafir'in vefatından sonra, ondan aldığı ilim ve feyzi insanlara yayan Ebu'l Berekat Emevi Hazretleri, birçok talebe yetiştirir. Doğu evliya ve ulemasının birçoğu onun ilim ve feyizlerinden istifade eder. Salih kimseler gelip onun meclisinde bulunurlar. Onun yetiştirdiği evliyadan biri de, oğlu Ebu'l Mefahir Adiy bin Ebu'l Berekat Hazretleridir. Diğer taraftan, bu zatın Gülüreş Baba ile aynı kişi olduğu kanaati yaygındır.

Anlatılır ki, bir ilkbahar günü Ebu'l-Berekât Hakkâri, talebeleri ve birçok Allah dostu da olduğu hâlde, zaviyeden çıkıp dağa doğru tırmanırlar. İçlerinden biri, "Bugün canımız ne kadar da nar istiyor. Acı, tatlı fark etmez", der. Daha sözünü bitirmeye fırsat kalmadan, etraftaki meşe ağaçları narla dolar. Ebu'l Berekât Hazretleri, narları toplayıp yemelerini söyler. Toplayıp yerler. Sonra zaviyeye dönerler. Bir saat sonra hocalarından ayrılan bir grup talebe biraz önce nar yedikleri yere giderler. Ağaçlarda narın eseri bile yoktur.

Ş**eyh Musa** Hazretleri il merkezine 18 km. mesafede bulunan *Işık* köyünde bir mahallede caminin içindeki türbe görünümünde olan mezarda medfundur.

Şeyh Musa hakkında iki rivayet vardır. Birinci rivayete göre Şeyh Musa Abdulkadir Geylani Hazretlerinin kardeşi, ikinci rivayete göre de babasıdır. Musa Cengi Dost olarak bilinir[38]. Mezarın üzerine kiliseden bozma bir cami yapılmıştır. Bu caminin içinde bulunan bu yatırın sahibinin, bölgenin İslamlaşmasında büyük katkıları olduğu rivayet edilmektedir. Türbenin yanında bulunan eski ve büyük ağaçlar kutsal kabul edilir. Yatırı, her hangi bir derdi ve sıkıntısı olanlar, akıl hastaları, doğumda sıkıntı yaşayanlar ve çocuksuz kadınlar ziyaret etmektedir. Yatırın yanından geçerken yatıra saygı göstermek gerektiğine ve saygısızlık yapanları cezalandırdığına inanılır. Ayrıca hamile olmayan kadınların yağmurlu günlerde yatırın damını silindir ile gezdirmesiyle hamile kalınacağına, hamile ise sağlıklı bir çocuk doğuracağına inanılır. Çocuk sahibi olduklarında çocuğun ismini genelde Musa koyarlar. Doğum yapmakta zorlanan, çocuğunu doğururken ölüm tehlikesi olan kadınlar ya da eşleri tarafından ziyaret edilir. Mezarın

---

[38] Abdulkadir Geylani Hazretlerinin babası Ebu Salih Musa Cengi-dost'un dindar bir kişiliğe sahip olduğu ve sıfatına bakılırsa savaşlarda büyük kahramanlıklar gösterdiği bilinmekteysede muhtemelen Şeyh Seyyid Abdülkadir Geylani Hazretleri on sekiz yaşına gelmeden ölmüştür. Soy şeceresi Hz. Ali'ye uzanır. Şeriflik, Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Fâtıma'dan doğan torunlarıyla onların soyundan gelenler için unvan olarak kullanılmıştır.

üstündeki damın silindiri dikey hale getirip bırakılır. Böylece kadın zahmetsizce çocuğunu doğurur. Ayrıca, kadın türbeye giderse çocuğun vücudunda mutlaka siyah bir ben oluşacağına inanılır. Mezarın önünden geçerken insanlar attan iner, inmezlerse düşecekleri kabul edilir.

**Şeyh Fadil (Fadile)'nin kabri,** il merkezine 30 km. mesafede bulunan *Işık* köyü mezarlığında bulunmaktadır. Bu yatırın tam karşısında Şeyh Musa'nın kız kardeşi varmış. Onların kerameti ise çok öksüren çocuklara deva olmalarıdır. Mezarda bulunan bir deliğe çocuğun başını koyup çıkarırlar. Böylece çocuk iyileşirmiş. Ayrıca, bazı Perşembe akşamları Şeyh Fadıl'ın mezarından bir ışığın diğer mezara gittiğinin Allah'ın salih kullarınca görülmüş olduğu nakledilir. Genelde öksürüğü olan çocuklar şifa için buraya getirilir.

**Dize Şehidi**'nin yatırı, il merkezine bağlı *Kırıkdağ* köyü Harput Mahallesinde bulunmaktadır. Bu mezrada Müslümanlar ve Hıristiyanlar yaşarmış. Aralarındaki savaştan dolayı Müslümanlardan bir kadın ve bir erkek şehit olur ve mezarları dağın yamacına yapılır. Daha sonraki zamanlarda bu yamacın bir kısmı heyelan sonucu köy meydanına kadar iner. Köylüler burada bir gömünün olabileceğini düşünerek heyelanla gelen toprağı kazarlar ve şehidin kemiklerini bulurlar. O gün bu gündür orası ziyaret edilir.

Yatırın yanındaki ağaca çaput bağlanır, mezar taşına taş yapıştırılır. Hastalar, dileği olan insanlar bu

yatırdan şifa bulacağına ve dileklerin kabul olunacağına inanır.

**Seyit Haci (1840-1926),** il merkezine 45 km. mesafede bulunan *Taşbaşı* köyünden il merkezine 16 km. mesafede bulunan *Üzümcü* köyüne göç edip yerleşmiş bir seyit ailesine mensuptur. Seyit Haci Üzümcü köyünde dünyaya gelir ve aynı köyde vefat eder. Şeyh Abdulkadir Geylani'nin torunlarındandır. Irakta zamanın alimlerinden dersler alır ve Kadiri tarikatının halifesi olarak Hakkari bölgesinde irşat faaliyetlerinde bulunur. I. Dünya Savaşı'nda Hakkari'yi istila eden Ruslar ve onlara yardımcı olan Nesturilere karşı cihat ilan eder ve müritleriyle birlikte Rus Nesturi ordularına karşı savaşır. Mezarı önemli bir ziyaretgahtır. Üzümcü köyünde bulunan bu mezar ağaçlıklar arasında yer almakta olup etrafında aileye ait diğer mezarlar bulunur. Herhangi bir kitabesi mevcut değildir ve etrafındaki koruluklar adeta bezlerle kaplanmıştır. Halk arasında bu zatın aç ve susuz yaşadığı, takva sahibi üstün birisi olduğu kabul edilir. Zap suyu üzerinden yürüyüp ayakkabısının altı dahi ıslanmadan karşı tarafa geçtiği anlatılır.

Yaşadığı dönemde Seyit Haci toplumda zahit olarak ünlenir ama dönemin ağalarından Sadi Ağa, Piruzbey Ağa, Mar Şimon ve daha niceleri bunu kabul etmez. Seyyid Haci de onlara Ocak ayında dut ağacından koparılmış taze dutları ikram eder. Onlar da Seyit Haci'ye inanır.

Kabri hastalar ve çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilir.  Mezarının hastalar için şifa kaynağı olduğuna inanılır.

**Şir (Şeyh) Ali** il merkezine 16 km. mesafede bulunan Üzümcü köyündeki caminin alt katında bir türbenin içinde medfundur. Yatırın ismi Şeyh Ali veya Şir Ali olarak iki şekilde bilinir. Hiçbir kitabe ve sanduka mevcut değildir. Şeyh Ali Hazretleri Abdulkadir Geylani Hazretlerinin üstadının üstadı olarak Kabul edilir. Batıdan doğuya doğru eğimli bir arazi üzerine kurulan caminin gerçekte üç katlı olduğu; zemin katın zaviye, orta katın medrese, üst katın ise cami olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Son yapılan tamiratla birlikte cami iki kata düşürülmüş, üstü sac çatı ile kapatılmıştır. Zemin kat ziyaretgah, üst kat ise cami olarak kullanılmaktadır.

1700'lerde yapıldığı tahmin edilen camide bir vitrin içinde korunan tarikat eşyaları bulunmaktadır. Genelde akıl hastası, deliler, sara hastalığı olanlar ve çocuğu olmayanlar bu yatırı ziyaret ederler.  Hastaların şifa bulacağına, çocuksuzların çocuk sahibi olacağına, yatırın cezalandırdığına, yatırın yanında bulunan sütunu kolları ile kavrayan kişinin dileklerinin kabul olunacağına inanılır. Caminin bahçesinde asırlık bir çınar ağacı vardır. Buraya bez, çaput bağlanır.

İl merkezine altı km. mesafede bulunan *Otluca* köyünde bir mağaranın içinde **Şeyh Musa** ve kardeşi olarak bilinen **Şeyh Asya** medfundur.

Anlatılır ki, geçmiş zamanın birinde ehl-i takva dindar bir zat yaşarmış. Halk arasında çok sevilen ve sayılan biri olan Şeyh Musa cesur ve delikanlı biriymiş. Kafirlerle savaşırken yaralanıp mağaraya sığınmış ve burada şehit olmuş. Düşmanın saldırısında köyden kaçmışlar ve derenin yakınına gelmişler. Bu esnada derenin üstünde bir köprü oluşmuş ve karşı tarafa geçmişler. Daha sonra Şeyh Musa mağarada şehit düşmüş.

Vefat ettikten sonra bu mağaraya defnedilir. Şeyh Asya ise Şeyh Musa'dan sonra şehit olur. Daha sonra bu zatların mezarları tespit edilir ve burası ziyaretgah olur. Şeyh Musa için Allah tarafından yapılan köprü ise günümüzde varlığını korumamaktadır.

Burayı genelde hastalar ziyaret eder. Mağaraya gidenler mağaradaki oyukların birine kollarını sokarlar, eğer elleri kavuşursa dileklerinin kabul olacağına inanırlar.

**Molla (Mela) Salih,** il merkezine 15 km. mesafede bulunan *Geçitli* köyünde Beriskan Taşı denilen bölgede Avırse Şehitlerinin kabirlerinin bulunduğu mezarlık içinde medfundur.

Anlatılır ki, Molla (Mela) Salih ölümünden sonra günün birinde atın üzerinde mezarlığa gider ve uzun süre kaldıktan sonra tekrar atın üzerinde geri gelerek orada bulunan Berivanlara nasihatte bulunur. Mezarlıktaki şehitlerin kadınların temizliğinden ve abes

konuşmalarından rahatsız olduklarından bahseder ve bunları tekrar yapmamaları için uyarılarda bulunur.

Burası hastalar ve kadınlar tarafından ziyaret edilir. Yatırın yanından geçerken saygısızlık yapılmaması gerektiğine inanılır.

**Vadi Ağzı Garibi**'nin kabri, Geçitli köyünde bulunmaktadır. Hastalar tarafından ziyaret edilir. Ziyaretin şifa verdiğine inanılmaktadır.

**Uzun Şehidin kabri** *Demirtaş* köyünde bulunmaktadır. Mezar normalden oldukça uzundur. İki kişinin medfun olduğu (anne ve kız) söylenmektedir. Burası genellikle çocuksuz kadınlar tarafından ziyaret edilir. Çocuk sahibi olunacağına inanılır.

İl merkezine 20 km. mesafede bulunan *Durankaya* beldesinin Cumhuriyet mahallesinde **Şeyh Nazır** türbesi bulunmaktadır. Burası yaz aylarında halkın piknik yaptığı, evlilik törenlerinde muhakkak uğradığı bir yer olma özelliği taşır.

Halk arasında türbede yatan Şeyh Nazır'ın Emeviler zamanında buralara akın yapmış ve şehit düşmüş bir asker olduğu rivayet edilir. Diğer taraftan, Şeyh Nazır'ın veli bir zat olduğuna inanılır.

Bir gün türbenin bulunduğu yerde bazı hırsızlar buğday çalmaya kalkışırlar[39]. Ancak sabaha kadar

---

[39] Necmi Akın. Hakkari Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler

yürümelerine rağmen buradan ayrılmadıkları rivayet edilir. Hırsızların sabah buğdayı bırakıp kaçtıkları söylenir ve bu zatın gitmelerine izin vermediğine inanılır.

Daha önce halkın inisiyatifinde olan etkinlikler, belde belediye olduktan sonra resmi olarak düzenlenmeye başlar. Her yıl 28 temmuzda Durankaya Belediyesi tarafından türbe yakınlarında şenlik düzenlenir. Şenlikler kapsamında önce türbe ziyareti yapılır, ardından belediyenin hazırladığı yemekler davetlilere ikram edilir. Bunun yanında vatandaşlar piknik de yapabilmektedir.

**Sofi Salih**'in kabri, Durankaya Beldesi Pınarbaşı Mahallesindeki mezarlığın içinde küçük virane bir mezardır. Mezarın etrafı taşlarla yükseltilmiştir. Ziyarete gelenler genellikle hastalardır. Mekana ve etrafına zarar verenlerin ve saygısızlık edenlerin cezalandırıldığına inanılır.

Ş**eyh Salih**'in kabri, Durankaya Beldesi, Yeni Mahallededir. Hz. Ömer döneminde kafirlerle savaşırken şehit olmuştur. Şeyh Salih'in her Çarşamba ve Cuma günü kendisi için ayrılan eve gelip gittiği söylenir**.** Bu eve konulan her türlü gıdanın bereketlendiğine inanılır.

Ziyaretin hastalar, özellikle kusma, ateş basması ve çocuk hastalıklarına karşı şifa olduğuna inanılır.

Ş**eyh İbrahim Ademan** Hazretleri Durankaya Beldesi Derebaşı köyünde bir caminin içinde bulunan mezarda medfundur. Mezarlığa ziyarete gidenler elbise

(kiras, fistan) ve diğer yiyecek maddelerini götürürler. Ve bu elbiseleri ağrıyan yere bağlarlar, ağrı geçtikten sonra bunları bir yerde saklarlar.

Bu yatırı ağır hastalığı olanlar şifa bulmak amacıyla ziyaret ederler. Şifa verdiğine ve kötülük yapanların cezalandırıldığına inanılır. Aynı zamanda adak kurbanı da verilir.

Durankaya Beldesi *Derebaşı* köyünde caminin içinde Ş**eyh Reyhani**'nin mezarı bulunmaktadır. Bu mezarı ziyaret edenler eskiden caminin damında bulunan silindirin gezdirilmesiyle rahatsızlıklarından kurtulduklarına inanırlardı. Ancak cami yıkıldığından ve mezarın yeri bilinmediğinden daha önceki uygulamalar yapılmamaktadır.

Ziyaretçiler genellikle doğumda acı çekmemek üzere gelen bayanlardır. Caminin damında bulunan silindirin gezdirilmesiyle bu rahatsızlıktan kurtulacaklarına inanılır.

**Şehit Piyume**'nin kabri, Durankaya beldesi *Başlık* köyü Belan mezrasında bulunmaktadır. Halk yılın bir gününde hayır için süt toplayarak kendi aralarında un helvası yapıp fakirlere dağıtırlar.

Burası genellikle kadınlar, dileği olanlar ve hastalar tarafından ziyaret edilir. Köyde kötülük yapanları cezalandırdığına ve dilekleri kabul ettiğine inanılır.

Durankaya Beldesi Pınarbaşı Mahallesinde bir mezarlıkta eski yapılı bir türbede **Pir Ömer**'in mezarı bulunmaktadır. Pir Ömer eskiden kardeşiyle başka bir

yerden Hakkari'ye gelmiş ve Hakkari Mir'i onlara Durankaya'da bir yer vermiştir. Yol güzergahında olan bu yerde yolculara, misafirlere her konuda yardımcı olmuşlar, ve kısa sürede hatırı sayılır kişiler arasında kabul görmüşlerdir.

Pir Ömer'in mezarının önünden geçenler attan iner ve sakince geçerler. Pir Ömer'in gürültüden hoşlanmadığını bildiklerinden attan düşürüleceklerine inanırlar. Pir Ömer'in kardeşi olan **Sofi Bapir** ise karşı yamaçta bir mezarda gömülüdür.

Burasını genelde hastalar ve kadınlar ziyaret etmekte ve sıkıntıların giderildiğine inanılmaktadır.

Şehir merkezine 27 km. mesafede bulunan *Oğul* köyünde Oğul Vadisi'nin orta kesiminde yer alan Mar Abdişo Manastırı, ulaşılması güç, yüksek, sarp ve dik kayalıkların önünde kurulmuştur. Yapının en gerisinde bir ayazma yer almaktadır. Oğul köyünün Göze mezrasındaki Göze Kilisesi yolun güney tarafında yüksek bir yerde kurulmuştur. Oğul köyünün Azizan mevkiinde Azizan Kilisesi bulunur. Sağlam bir halde olan kilise, eğimli bir arazi üzerinde kurulu olup doğu-batı yönünde uzanmaktadır

İl merkezine 20 km. mesafede bulunan *Ceylanlı* köyünün Sütçüler mezrasında Sirte Kilisesi bulunmaktadır. Ayrıca, vadinin kuzey yamacında yüksekçe bir yere inşa edilmiş olan Dehiye Kilisesi vardır.

**Abdallar Mülkünün Şeyhinin kabri** merkeze bağlı Işık köyünün güneye bakan yamacında bulunmaktadır. Karşıdaki tepenin altında da kardeşinin mezarının olduğu söylenir. Bu mezarın yanında bir çeşme bulunmaktadır. Her Cuma akşamı ikisinin bu çeşmeden abdest aldıkları ve bazılarınca ışık şeklinde göründükleri söylenir. Bunların mezarlarına da dilekleri olanların taş yapıştırdıkları nakledilir. Dileği olan insanlar ve hastalar ziyaret etmektedir. Dileklerin kabul olunduğuna inanılır.

Hangi tarihte yerleşime geçildiği ve hangi toplulukların yaşadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte ilçe, Urartu uygarlığının ilk yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilir. Abbasiler bu küçük yerleşim yerini Mir denilen dini, siyasi, askeri otoritesi olan kişiler eliyle yönetirler. Selçuklular döneminde Çukurca, İmadiye Beyliğine bağlanır. Selçuklulardan sonra Osmanlı döneminde Hakkâri Beyliğine tabi olur. 1880 yılında Şarki-Çal adıyla kaza teşkilatı kurularak Van sancağına, 1890 yılında ise, tekrar nahiyeye dönüştürülerek Hakkâri Beyliğine bağlanır. Birinci dünya savaşında Ruslar ve Nesturiler Çukurca'yı yakıp, yıkarlar. Musul sorunu ile önem kazanan Çukurca 1926 yılında Ankara Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisine alınmış ve 1953 yılında ilçe yapılmıştır.

Eski adı Tuhub olan *Çeltik* vaktiyle Tuhub Nesturilerinin merkeziydi. Mar Salita Kilisesi, ilçeye 35 km. mesafede bulunan *Kayalık* köyü Çeltik mezrasındadır. Bey Kilisesi, ilçenin doğusunda Belat Vadisi içinde ilçeye bağlı 4-5 haneli Bey mahallesindedir. Terör sebebiyle boşalan mahalle, günümüzde tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Kilise, vadinin kuzey yamacında düz bir yerdedir. Gissa Beşerik Kilisesi, ilçeye 25 km. mesafede bulunan *Kazan* köyünde

eski adı Gissa olan Yaprak Mahallesi'nde bulunmaktadır. Gissa, Tuhub Nesturilerinin yerleşme yerlerindendir.

Çukurca'da XVI. Yüzyıl Osmanlı mimarisinin güzel bir örneği olan Emir Şaban Medresesi vardır. Yine ilçe merkezinde, Sümer ve Asur kalıntılarına da rastlanır. Kalede içine taş merdivenle inilen 5-6 m. derinliğinde, 3-4 m. genişliğinde dört tane su sarnıcı bulunmaktadır. İlçenin kuzeyindeki Bey Mahallesi'nde Akıt denilen taştan kesilmiş su arkının yanında, köprüler ve su değirmenleri mevcuttur.

**Emir Şaban**'ın türbesi, ilçede kiliseden camiye çevrilmiş olan ve yakın zamanda restore edilen Emir Şaban Camisinin avlusundadır[40]. Hazreti Ömer döneminde İslam coğrafyasına dahil olan ve Çukurca'da şehit olan bir komutanın mezarı olduğuna inanılır. Şahidesinde Besmele ve Arapça yazılar mevcut olup sandukanın üzeri ikiye bölünmüş ve çeşitli şekillerle süslenmiştir. Rivayete göre Hz. Ömer döneminde Sasani devletiyle yapılan savaşlar sırasında İslam ordusunun bir kısmı Abdullah bin Ömer komutasında yöreyi fetihle görevlendirilir. Bölge kısa zamanda Mecusilerin elinden alınır. Orduda komuta mevkiinde bulunan emirlerden Şaban adlı kişi, yerli halka İslam'ın esaslarını öğretmek amacıyla buraya yerleşir ve burada ölür. Yaptığı hizmetlerinden ötürü kendisine büyük bir sevgi ve saygı

---

[40] http://www.cukurcamuftulugu.gov.tr/

gösterilen Emir Şaban'ın mezarı üzerine daha sonra bir türbe yapılır. Halkın önemli bir ziyaret yeri olan türbesi, kendi adıyla anılan caminin hemen bitişiğindedir. Tek katlı ve yapısı itibariyle eski olduğu izlenimi veren caminin mermer kitabesinde H.635 tarihi vardır ve Emir Şaban tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır. Ancak bu kitabe yenidir. Orijinal kitabenin Van'da bir kişide bulunduğu söylenmektedir. Burası genellikle hastalar ve kadınlar tarafından ziyaret edilir.

İlçede bulunan **Piruz (Firuz) Bey**'in mezarı Çukurca halkı için oldukça önemlidir ve mezar taşında geometrik şekiller dışında Hicri 1312 tarihi yazılıdır. Mezar ilçede ana cadde üzerinde bulunmaktadır. Çukurca yöresindeki Pinyanisi aşiretinin yönetici sülalesi olan Piruzbeyoğullarının atasıdır[41]. Yaklaşık üç dört asır önce Cizre civarından Hakkari'ye gelen Piruz Bey, Çukurca'nın yöneticisi olan Hakkari mirinin buradaki hakimiyetine son vererek Çukurca'nın yönetimini ele geçirir. Mezarının bulunduğu yere dönemin Çukurca Belediye Başkanı Mustafa Turan, bir türbe yaptırmıştır. Burasının şifa kaynağı olduğuna inanılır.

---

[41] Pinyanişilerin Karaman asıllı olduğu, Osmanlı-Karamanlı mücadelesi sonunda yöreye sonradan geldikleri ileri sürülür. Aşireti meydana getiren kabilelerin bir kısmı başka yerlerden gelerek topluluğun bünyesine sonradan katılmıştır. Bunlar, "*Aklı gözünde, doğruluk üzerinde, kılıç belinde, hançer elinde ateş parçası adamlardır.*".

İlçeye dokuz km. mesafede Tiyar vadisindeki Kayalık köyü *Meşeli* mezraında bir türbenin içinde medfun bulunan zat, **Süleyman Peygamber** (Hz. Süleyman) olarak bilinir. Çok eski zamanlarda savaşların birinde şehit düşen bir zata Süleyman adı konulmuş ve daha sonra Süleyman peygamber ismiyle günümüze kadar hayatiyetini devam ettirmiştir. Üzerine bir mescit inşa edilen Hz. Süleyman türbesinde geceleyin kimse korkudan yatamaz. Çünkü yatsı namazından sonra mescidin tavanının gıcırdadığı söylenir. Ancak Hakkari evliyalarından Molla (Mela) Mahmut ve Şeyh Muhammet Selim'in burada uyuduğu bilinir. Her türlü sıkıntısı bulunan kişiler burayı ziyarete gelir, adak adar ve müşküllerinin çözümlendiğine inanılır. Genellikle erkek çocuğu olmayanlar burayı ziyarete gelir. Doğan çocuğun erkek olması halinde Süleyman isminin verilmesi gerektiğine, aksi takdirde cezalandırılacağına inanılır.

**Molla Süleyman** ilçe merkezine 30 km. mesafede bulunan *Kavuşak* köyü Baştepe Mahallesinde yaşamış bir zattır. Kendisi gibi şeyh olan iki tane oğlu olduğu söylenir. Anlatılır ki, kırk gün ıssız bir mağarada günde bir yumurtayla (hurma) beslenirler. Birçok savaşa katılmıştır ve savaşlarda kullandığı keskin bir kılıca sahiptir. Doğum yapacak kadınlar bu yatırı ziyaret eder, kılıcı suyun içine batırarak sudan içerler. Böylelikle doğumda hiçbir acı ve sancı kalmadığına inanılır. Bir de şeyhin köy için dua ederek istediği bir çeşme vardır. Bu

çeşmenin suyu buz gibi soğuk ve tadı da oldukça güzeldir. Ancak yaz aylarında suyu azalır ve kesilir. Köylüler suları kesilmesin diye şeyh için dua eder ve bir tören düzenlerler. Danebi (Kurumasın) denilen bu yemekli törene bütün köylüler birer farklı yemek tepsisiyle katılır, çeşmenin bulunduğu yere sırayla koyarlar. Sonra bu yemeklerden sırayla ikişer kaşık yerler. Daha sonra da dua ederek etkinliklerini bitirirler.

Genellikle doğum yapacak kadınlar bu yatırı ziyaret eder. Ziyaret eden kadınların doğum acıları ve sancıları çekmeyeceğine inanılır.

Kavuşak (*Bilican*) köyünde bulunan **Avdel Ömeran** isimli yatırın İslam'ın ilk dönemlerine ait olduğu söylenir. Adakta bulunulur. Atlılar, bu mekandan geçtiklerinde attan inerek hürmet gösterirler.

Halk inanışına göre, her türlü sıkıntısı olanlar ve çocuğu olmayan kadınlar bu yatırı ziyaret eder. Yeni doğan erkek çocuklarının isimlerinin Avdel veya Ömer olmasına ehemmiyet gösterilir.

İlçe merkezine altı km. mesafede bulunan *Narlı* köyünde bir tepede **Şeyh İsmail** adında bir zata ait kümbet içinde iki mezar bulunur. Türbe çok eski olmasına rağmen bazı restorasyon çalışmaları sebebiyle orijinalliğini kaybetmiş ve sıva yapılarak çatı ile kaplanmıştır. Mezar taşının üstünde üç tane yuvarlak küçük taş bulunur. Bu taşlar birbirine oldukça benzemekte ancak geometrik olarak birbirinden farklı ebatlardadır. Muradı olanlar bu taşları mezar taşının

üstünde dizerek muratlarına kavuşur. Ancak adamın biri bu üçtaşı bir gün alıp, Zap suyuna atar ve bir sonraki gün bu taşların geri geldiğini görür. Türbesinin yanında bir çeşme bulunmaktadır. Öncelikle bu çeşmeden abdest alınır ve daha sonra dua edilir. Rüyasına Şeyh İsmail'in girdiği kişinin duasının kabul olduğuna inanılır.

Burayı özellikle hastalar ve kadınlar ziyaret ederler. Çocuğu olanlara İsmail ismi verilmesi gerektiğine inanılır.

İlçeye 35 km. mesafede bulunan *Cevizli* köyü camiinin alt katında **Molla (Mela) Muhammed** isminde bir zatın kabrinin bulunduğu rivayet edilir. Bu yatır geceleyin bazı kimselerce ışıkla göründüğünden Navrunk (içi ışımış-ışık) olarak adlandırılır. Herhangi bir dileği bulunan ve özellikle çocuk isteyen kadınlar tarafından ziyaret edilen bu zatın türbesinde iki çubuğa ip bağlanır. Ve bu ipler sallanırsa, çocuğun olacağına inanılır. Dili şişen ve yaralananlar, bademcik olanlar külden kete yapıp bu caminin duvarına yapıştırırlar. Yine gözlerine perde düşenler de bu yatıra götürülerek Allah'tan dilekte bulunulur. Ve gözlerin tekrar açılacağına inanılır. Felçli olan birinin bir adak adamasıyla oradan ayrılır ayrılmaz yürümeye başladığı rivayet edilir. Yatırın ayrıca adaba uymayanları cezalandıracağına inanılır.

XVI. Asırdan itibaren Suriye'nin Şam beldesinden Cevizli köyüne gelip Ahmed-i Hani'nin babasından destur alarak yerleşmek isteyen **Hemed**, o dönemin köy Mirinden izin almayarak yerleşir. Mire, köye birinin

yerleştiği söylenir. Mir kahyasına ona haber verip kasra gelmesini söyler. Kahyası Hemed'i görünce başında bulunan kuşları da fark ederek şaşırır ve söylemeden Mire giderek bu nurani şahsiyeti anlatır. Mir de gelip aynı manzarayla karşılaşınca buraya yerleşmesinin isabetli olduğunu söyler ve hayırlı olmasını diler. Mezarın yanında bulunan nar ağacına çaput bağlanılır ve burada dilek dilenir.

Burasını kadınlar ve sıkıntısı olanlar ziyaret eder. Yoğurt ve sütü mayalanamayan kadınlar bu ağacın dalını kopartıp süte katarlar.

**Şir (Şeyh) Ömer Sor'un kabri** Cevizli köyü Yaylak mezrasında bulunmaktadır. Yatırın bulunduğu çevre ile ilgili birçok keramet anlatılır. Kilise ve mezarlığın etrafındaki ağaçlar kesilirse insanları felç ettiğine inanılır. Eskiden kilisenin eğlencesine (Sane Dirhe) gelenler için ağacın eğildiği ve ziyarete gelenlerin çanta, tüfek ve diğer eşyalarını buraya astıkları anlatılır. Yılda bir kere Şeyh Ömer adına yemek dağıtılır. Kilise ve mezarlığın onarımında çalışan kişilere bölgedeki meşe ağaçlarından armut verdiği söylenmektedir. Yatırın çevresinde bulunan ağaçları keseni cezalandırdığına, ayrıca yatıra hizmet edenleri ödüllendirdiğine inanılmaktadır.

Cevizli köyünün Güven Mahallesinde bulunan **Pir Mend (Haci Mend)** yatırı, tek odalı bir mescidin içindedir. Türbe, Han Yaylası yolu üzerinde bulunan derenin kuzey tarafında eğimli bir arazi üzerinde

kurulmuştur. Üzerinde herhangi bir kitabe olmadığı için kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Yapı tek katlı ve iki bölümden oluşmaktadır. Bölümlerden güneydeki mescit, kuzeydeki türbedir. İri kesme taşlarla yapılmış olan türbenin üstü düz dam olarak örtülüdür. Kapısı oldukça eski, dar ve ahşap işlemelidir. Yörenin en eski yapılarındandır. Kırsal bir bölgede bulunan bu yatır özellikle yolculara mekanlık eder. Ayrıca Haci Mend'in ismini yedi defa hacca gitmesinden aldığı söylenir. Yatırın yanından geçen sürülerin süt bırakmaları gerektiğine aksi takdirde cezalandırılacağına inanılır.

Cevizli köyünde bulunan bir mezar için **Kumandanın Mezarı** denir. Bir Osmanlı komutanı olan Binbaşı Hüseyin Bey 1924 yılındaki Nesturi İsyanında şehit düşer ve buraya defnedilir. Mezarı yolun kenarında yerleşim yerlerinden uzak, ıssız bir yerdedir. Hakkında pek bir menkıbe anlatılmamaktadır. Her yolcunun Fatiha ve duasına mazhar olan bir zattır.

**Alekine Late [Molla (Mela) Hasen]**'in kabri, ilçeye 35 km. mesafede bulunan *Uzundere* köyünde bulunmaktadır. Dağın yamacındaki bir mağarada bulunan yatırın son yıllara kadar ibrik, kap kacak, tespih ve seccadesinin bulunduğu rivayet edilir. Yatıra adak adanır. Burasını akıl hastaları ve çocuğu olmayanlar ziyaret etmektedir. Ziyaretin şifa verdiğine ve dilekleri kabul ettiğine inanılır.

**Circis Peygamber**'in kabri Uzundere köyünde bulunmaktadır. Bu isimle anılan üç mezar Çukurca Uzundere beldesinde mevcuttur. Ancak en ünlü olanı Kurbe mevkiinde olanıdır. Diğerleri Alkan'da, ve Bitrut'tadır. Üçünde de yeşil bir nurun yükseldiği görülmüş olduğu anlatılır. Her üç yatır da mescidin alt katındadır. Ancak Kurbe'deki mescidin altından bir suyun çıkması onu daha da meşhur etmiştir.

Mütevellilerine sadaka verilir, kurban kesilir. Bu mezarların etraflarındaki ağaçlara çaputlar bağlanır. Burayı genellikle hastalar, kadınlar ve sıkıntısı olanlar ziyaret eder.

Circis Müslümanlar tarafından sâlih bir kimse veya nebi olarak kabul edilen kişi, Hristiyanlara göre ise St. George diye bilinen azizdir[42]. Circis Filistinli olup Hz. İsâ'dan sonra havârilerin sonuncularına yetişmiş samimi bir Hristiyandır. Ticaret yaparak servet sahibi olmuş ve her yılın sonunda kârını yoksullara dağıtmayı ilke edinmiştir. İslâmi kaynaklarda Hz. İsâ'ya inanması, onun yolunda her türlü işkenceye katlanması, üç defa öldürüldüğü halde yeniden diriltilmesi yanında ölüleri mezarlarından çıkartıp dirilttiği, kökünden kesilmiş ağaçları tekrar bitirip yeşerttiği, kesilip parçalara ayrılmış bir hayvana yeniden can verdiği, ikinci ölümünde göğün karardığı, dirildiğinde güneşin tekrar ortaya çıktığı

[42] Circis. Günay Tümer. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 8

şeklindeki rivayetler, onun vahye mazhar bir nebi olduğu kanaatini uyandırmıştır. Hristiyan kaynaklarında ise St. George (Georgios, Georges) Hagios diye geçen kişi ile Circis'in aynı şahıs olduğu kabul edilmektedir  Musul'da halen Circis nebinin meşhedi olarak kabul edilen bir yer bulunmaktadır.

**Mela Pisiku** [Molla (Mela) Muhammed]'nun kabri Uzundere köyünde bulunmaktadır. Kerametleri görülen ve bu köyde imamlık yapmış olan bir zattır. Sağlığında kedileri çok sevdiğinden Pisiku lakabı verilmiştir.

Burayı genellikle hastalar ve kadınlar ziyaret eder. Dua ve dileklerin kabul olduğuna inanılır.

Ş**eyh Muhammed Selim (**1892-1955) ilçeye 17 km. mesafede bulunan *Kavaklı* köyünde doğmuştur. İlk tahsilini Hakkari'de müderris ve aynı zamanda kayın pederi olan yörenin tanınmış alimlerinden Şeyh Abdülaziz Hani'nin yanında yapmış, onun tavsiyesi üzerine yüksek tahsil görmesi için; (İlm-i isna Aşer) yani 'On iki İlim' tahsili için sırasıyla Başkale'de daha sonra Van'ın Gevaş ilçesindeki medreselerde okumuştur. Henüz genç yaşta olan Muhammet Selim için okumanın daha yararlı olacağına kanaat getiren hocaları kendisine Musul, Şam ve Bağdat'ta üç alim ismi vererek oraya göndermişlerdir. Bu alimlerin yanında tahsilini tamamlamıştır.

Şeyh Muhammet Bahaeddin Efendi, şeyhi olduğu Nakşibendi Tarikatına dahil olmasını sağlar. Birinci Cihan Harbi sonunda Musul'dan Hakkari'ye döner.

Burada irşada başlayan Şeyh Muhammet Selim Hakkari Valisi Lütfü Beyin tavsiyesi ile devletin resmi erkanı ile birlikte "Hudut Nesayıh" heyetinde aylarca fiilen çalışır. Arapça ve Farsçayı çok iyi derecede bilen Şeyh Muhammet Selim'in üzerinde yıllarca çalıştığı "Nefahat Şarki ve İstikbal" isimli eseri bilahare kaybolmuştur.

Şeyh Muhammet Selim çevresinde sevilen alim, abit, müşfik, cömert ve misafirperver bir insandı. Halkın kendisine gösterdiği sevgi ve saygıdan ötürü mahkemelerde bazen, "Şeyh Muhammet Selim Efendi'nin başı için doğru söylerim", diye söylenmesi sanık ve davalılardan istenmesiyle muhatabın doğru söylemeye mecbur kaldığı, bütün muhitçe bilinen bir gerçektir. Günümüzde de Hakkari yöresinde Şeyh Muhammet Selim Hazretlerinin başına yemin edilmektedir. 1946 seçimlerinden itibaren iki dönem Hakkari Milletvekilliği yapmıştır. Meclis Albümünde hakkında şunlar kayıtlıdır[43]. "Selim Seven (Mehmet Selim Seven) CHP- Bağımsız – DP Hakkari - 1892, Abdullah – Meryem - Medrese ve Hususi - Farsça, Arapça - Ulumu Arabiye – Şerif Ağa Cami İmamı, İl Vaizi, Hakkari İli Müstahikin-i İlmiye Üyesi – VIII. ve IX. Dönem Hakkari Milletvekili - Evli, 5 Çocuk. Ölüm Tarihi: 06.10.1955"

[43] TBMM ALBÜMÜ • 1920-2010 2. CİLT • 1950-1980

Hayatı çok sade ve mütevazı geçen Selim Efendi, yaşlandığında Hakkari’nin Dağgöl Mahallesindeki tekkesinde ibadet eder, kendisini ziyarete gelen Hakkarililerle dini sohbet yapardı. Onun zamanında Hakkari’nin gerçek bir manevi güzelliğe kavuşmuş olduğu nakledilir. Hakkarililer arasında, yalan, hırsızlık, içki, kumar vb. yanlış hareketler belirgin bir şekilde azalmış, bunun yerine güzel ve faydalı hasletler yaygınlaşmıştır. Türbesi Hakkari Asri (Kalealtı) Mezarlığındadır. Denir ki, “Eğer Şeyh Muhammed Selim burada yaşamasaydı, Hakkarililer eski dinlerine döneceklerdi.”

Türbesine ziyaretçiler üçtaş yapıştırmaya çalışır, eğer taşlar yapışırsa dileklerin kabul olacağına inanılır.

**Şeyh İsmail Türbesi,** ilçeye beş km. mesafede bulunan *Narlı* köyündedir. Türbesi yöre halkı tarafından ziyaret edilen ve saygı duyulan önemli bir ziyaretgahtır.

Cuinet 1890'larda iki caminin yer aldığı kaza merkezinde 500 Türk ile 2200 Kürd ve 200 Yahudinin bulunduğunu kaydeder[44]. Kaza dahilinde ise 13.270 Kürt, 3000 Nesturi ve 2000 Türk vardır.

Kayme Sarayı, Kelat Sarayı ve Darareş (Kara Kilise) Kilisesi kalıntılarının olduğu Nehri Köyü eski Şemdinli olarak bilinmekte olup Hakkari Beyliği yıllarca buradan idare edilmiştir. Halen bölgede onlarca yapıya ait kalıntılara rastlamak mümkündür.

Kelat Sarayı, Şemdinli'ye 17 km. mesafede eski ilçe merkezi olan Nehri'nin güney batısında dere kenarında kurulmuştur[45]. Saray büyük ölçüde yıkılmış olup kalıntıları bulunmaktadır. Eski bir fotoğraftan üç katlı muazzam bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Mahalli kaynaklara göre Seyyid Muhammed Sıddık tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. Muhammed Sıddık 1878-1903 yılları arasında yönetimde etkili olmuştur. Özellikle II. Abdülhamid'in doğu ve güneydoğu Anadolu'daki şeyh ve ailelerine Ermeni ve Nesturilere karşı önem verdiği döneme rastlar.

---

[44] V. Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt. II. Sh. 743

[45] Mehmet Top. Şemdinli'deki Mimari Eserler

Kayme Sarayı, Nehri'deki eski yerleşmelerin kuzey tarafında bugünkü köy evlerinin batısında yer almaktadır. Bugün sarayın kuzey ve güney duvarları kısmen ayakta kalabilmiş, örtüsü tamamen yıkılmıştır. Yapının kuzey cephedeki giriş kapısı sağ ve üst köşelerine yerleştirilen kitabelerinden sağdakinde 1911 soldakinde 1909 tarihi yer almaktadır. Buna göre 1909 1911 tarihleri arasında inşa edilmiş olmalıdır. Yapının Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir ile bunun oğlu Seyyid Abdullah tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir.

Taşköprü, ilçe merkezine 15 km. Nehri'ye 2 km. mesafede Şemdinli çayı üzerine kurulmuştur. Yüksek dağların arasındaki derin bir vadide yer alan köprü, kuzey güney istikametinde iki taraftan kayalıklara oturmaktadır. Bugün köprünün iki yanındaki zeminle irtibatını sağlayan dolgu duvarlar kısmen yıkılmış, dallarla eğreti yapılmış, kaplamayla geçiş sağlanmaktadır. Kitabesi bulunmayan köprü mahalli kaynaklara göre Şeyh Seyyid Muhammed Sıddık tarafından yaptırılmıştır. Bu eserler Kültür Bakanlığı tarafından tescil edilerek koruma altına alınmıştır.

Özellikle 1925 Şeyh Sait İsyanından sonra bu yerleşim yeri yerleşime kapatılarak, tahrip edilmiştir. Şemdinli ismi, bir rivayete göre 11. Yüzyılda yaşamış olan Şeyh Şemseddin Abbasi adından gelir. Asırlarca Nehri (Bağlar) kasabasında olan ilçe merkezi, Cumhuriyetin ilanından sonra Nuşar köyüne taşınır.

Derareş Kilisesi Şemdinli'nin Yayla Mahallesinde kuzeybatı yönünde yüksek bir tepe üzerinde düz bir alanda bulunmaktadır. Yaklaşık 14.80x13.00 m. ölçülerinde dikdörtgen şeklinde taş bir yapıdır. Yer yer yıkılmış olsa da yapı sağlamdır. Bu kilisenin en büyük özelliği Nesturilerin dini merkezi olmasıdır. Siyasi merkez kabul edilen Koçanis'te oturan Mar Şimun dahi, ancak Derareş'teki Nesturi metropoliti tarafından takdis edildikten sonra makamına geçebilirdi.

Şemdinli'nin Bağlar köyündeki Nehri türbeleri en çok gidilen, adak adanan yerler arasındadır.

Humaru aşiretinin bölgedeki üstünlüğüne son verenler Irak'tan gelip bölgeye yerleşen Sadate Nehri ailesidir[46]. Sadate Nehri 'Nehri Seyitleri' anlamına gelir. "Sadate Nehri" adını Nehri'ye yerleştikten sonra almışlardır. Arap asıllı bu ailenin soylarının Abdulkadir Geylani'den geldiği öne sürülür. Denildiğine göre, Abdulkadir Geylani'nin oğlu Abdülaziz, Bağdat'tan Akra kentine göçmüş, onun oğlu Ebu Bekir ise Hakkâri'ye yerleşmiştir. Bu yüzden ailenin İran'da kalan kısmı Geylanizade adını kullanmaktadır. Hakkâri'de yaşayan ailenin bir bölümü de Geylani soyadını kullanmaktadır[47].

---

[46] Adnan Menderes Kaya. Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Hakkâri. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi. Kayseri. 2007

[47] Bu isimlerden bazıları siyasetçi Hamit Geylani (babasının ismi Abdullah. 1947 Şemdinli doğumlu), Hukukçu ve siyasetçi

**Seyyid Abdullah-ı Şemdini** (v.1813), aslen Şemdinlili olup Nakşibendi tarikatı mensubudur. Seyyid Abdulkadir-i Geylani hazretlerinin onuncu torunu ve Seyyid Taha-i Hakkari’nin amcasıdır. Lakabı, Siracüddin ve Menba-ul-Hilm'dir. Önce Irak’ta medresede ilim tahsil eder. Burada Halid-i Bağdadi Hazretleri ile irşat faaliyetlerinde bulunur, Ortadoğu’nun çeşitli beldelerinde dolaşır, son olarak doğum yeri olan Şemdinli’ye yerleşir. Nehri’de vefat eder ve orada defnedilir. Mezarı yeğenlerinin mezarlarının yaklaşık 50 metre güneyinde yer almaktadır. Kabrin üstü eski yapılı bir kümbet ile kapatılmıştır. Ancak tadilatlar neticesinde eski mimari özelliğini kaybetmiş ve çatı ile üstü örtülmüştür. Ziyaretçiler kurban, sadaka vb. adaklarda bulunurlar. Burası hastalar, kadınlar, yerli turistler, tarikat mensupları tarafından ziyaret edilir. Kabrin bulunduğu mekanı abdestsiz ziyaret edenlerin cezalandırıldığı ve istenilen dileğin kabul olunduğuna inanılır.

Siyasi hayat bakımından nakledilir ki, Sadate Nehri ailesinin en ünlü siması **Seyyid Taha** Hazretleridir. Seyit Taha, Nakşibendi tarikatının Halidiye kolu kurucusu olan Mevlana Halid’den halifelik alarak Hakkâri bölgesine gelmiş ve tarikatı yaymaya çalışmıştır.

---

Naim Geylani (babasının ismi Mazhar. 1946 Şemdinli doğumlu), ve 1960 doğumlu Müftü Feysal Geylani sayılabilir.

Burada misyonerlerin çalışmalarına karşı büyük tepki göstermektedir. Halkın dini duygularını kullanarak onları Hıristiyanlara karşı kışkırtır ve güç elde eder. Manevi nüfuzunu kullanarak Bedirhan Beyi Hristiyanlar üzerine saldırtan da odur. Ancak Bedirhan Beyin yakalanmasından sonra Nehri'ye kaçar ve Şemdinli Miri Musa Bey'e sığınır.

Başlangıçta bölgenin dini liderliğine soyunmuş gözüken Seyit Taha, kısa zaman sonra Musa Beyin yetkilerini elinden almaya başlar. Ancak 1853'te ölür. Seyit Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah ise dini alandaki liderliklerini siyasi ve askeri alana da taşıyarak bölgenin yeni hâkimi olur. Böylece iktidar Humarulardan Sadate ailesine geçer (1870). Şeyh Ubeydullah, 1877-78 Türk-Rus Savaşı sonrası Osmanlı devletinin sıkıntılarını fırsat bilip ayaklanır, ancak ayaklanma bastırılarak Şeyh Mekke'ye sürülür (1883).

Seyit Abdulkadir de babasıyla birlikte Mekke'ye sürülür. 1908'de İstanbul'a döner ve Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır. Siyasi Kürtçülükte önemli roller oynayan Abdulkadir aynı zamanda Osmanlı Senatosu üyesi ve Devlet Şurası başkanıdır. Şeyh Sait İsyanı'na karıştığı gerekçesiyle oğlu Muhammed ile birlikte Diyarbakır'a götürülerek 27 Mayıs 1925 tarihinde Ulu Cami kapısında idam edilir. Diğer oğlu **Abdullah** ise kaçmayı başarır ve Nehri'ye gelerek bir isyan başlatır. Kısa sürede ilçe çevresinde konuşlandırılmış üç askeri birliğin karargahları ele

geçirilir. Tutsak alınan altı subaydan beşi kurşuna dizilir. Askerler de silahsızlandırılarak serbest bırakılırlar. Devlet bölgedeki aşiretlerin desteğiyle yeni bir operasyon başlatır. İsyancı kuvvetler fazla direniş göstermeden İngilizlerin denetimindeki Güney Kürdistan'a sığınırlar.

Şeyh Ubeydullah'tan sonra ailenin başında **Muhammed Sıddık** görülür. Muhammed Sıddık, XX. Yüzyıl başlarında Nehri'de oturmaktadır ve Hakkâri yöresinin en etkili şeyhidir. Barzanlar ile iktidar mücadelesini sürdüren Muhammed Sıddık, yöredeki Herki, Gerdi, Zerza ve Humaru aşiretlerini denetimleri altında tutmaktadır. M. Sıddık'ın dört oğlu olup bunlar Reşid, Musluhuddin, Taha ve Şemseddin'dir.

1911 yılında ölümünden sonra oğlu **Seyit Taha [II]** ile kardeşi Abdulkadir arasında kısa ama yoğun bir çatışma yaşanırsa da mücadeleyi Seyit Taha kazanır.

Seyit Taha dini önderliğinin yanında bir aşiret reisi ve modern siyaset adamıdır. I. Dünya Savaşı çıktığında Rusya'ya giderek bağımsız bir Kürdistan kurmak için Osmanlı'ya karşı işbirliği teklif eder. Seyyid Taha'nın uzun yıllar Rusya'da hapis yattığı nakledilir. 1919'da İngilizlerin himayesinde İran'da bir isyan başlatan Şikak aşireti reisi Simko'ya katılır. 1922'de Irak'a gelir ve Türklere karşı İngilizlerin himayesinde mücadelesine devam eder. 1932'de İran şahının daveti üzerine İran'a gider ve orada zehirlenerek öldürülür. Seyyid Taha'nın yedi oğlu olup bunlar Salih, İzeddin, M. Sıddık, Abdullah, Ahmed, Mazhar ve Hacı'dır.

Şeyh Abdullah, İran'da Mergever'e bağlı Diza köyüne yerleşir. 1945-46 yılında Sovyetlerce desteklenen Mahabat Kürt Cumhuriyeti'ni kurma çalışmalarına katılır[48].

Abdullah'tan sonra oğulları şeyhlik ile ilgilenmezler ve aile dağılır. Günümüzde ailenin merkezi olan Nehri, viran haldedir. Onlardan bir grup Hakkâri merkeze bağlı Taşbaşı, Şemdinli'nin Çatalca ve Yüksekova'nın Tatlı köylerinde oturmaktadır.

Tasavvufi hayat bakımından, **Seyyid Taha-i Hakkari** Hazretleri Şeyh Abdulkadir Geylani'nin 11. torunudur. Mevlana Halid-i Bağdadi Hazretlerinin talebelerindendir. Babasının adı Molla Ahmed b.

---

[48] İran'ın kuzeybatısında, bugünkü Batı Azerbaycan eyaletindeki Mehabad şehristanında Sovyetler Birliği'nin de desteğiyle 22 Ocak 1946 tarihinde Mehabad Kürt Cumhuriyeti ilan edilir. Cumhuriyet Pîranşar, Naqada ve Ushnaviya şehirlerini kapsamaktadır ve başkenti Mehabad şehridir. Şah güçleri, 16 Aralık 1946'da Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'i aldıktan bir gün sonra, 17 Aralık 1946'da savunmasız Mehabad'a girer. Böylece Mehabad Kürt Cumhuriyeti sona erer. Mehabad Kürt Cumhuriyeti 11 ay ayakta kalabilmiştir. Qazi Muhammed, Savunma Bakanı Seyfi Qazi ve kardeşi Sadri Qazi ile birlikte, cumhuriyetin ilan edildiği Çarçıra meydanında, 31 Mart 1947 tarihinde idam edilir.

Salih'tir. İlk tahsiline babasının yanında ve gözetiminde küçük yaşta başlamıştır.

Seyyid Taha Bağdat, Süleymaniye, Kerkük ve Erbil gibi zamanın ilim ve kültür merkezlerindeki şöhretli alimlerden tefsir, hadis, fıkıh gibi zahiri ilimlerle zamanın fen ve edebiyat ilimlerini öğrenir. Seyyid Taha-i Hakkari dönemin müceddidi olarak kabul edilen Mevlana Halid-i Bağdadi'nin yanında seksen gün özel bir öğretim geçirdikten sonra 42 yıl ilim talebelerine ve hak aşıklarına dersler verir, insanları irşat eder. O tarihlerde Nehri (Bağlar) 16.000 civarında nüfus barındırmaktadır. Cami, Medrese, han, hamam, çarşı, dükkan, değirmen vb. yerleşim üniteleriyle Nehri, Şemdinli bölgesinin merkezi durumundadır.

Seyyid Taha-i Hakkari 1853 tarihinde Bağlar (Nehri) köyünde vefat eder ve aynı yerde defnedilir.

Seyyid Taha el-Hakkari Nakşibendiyenin Halidiye kolunun Anadolu'daki halkasının silsilesinde ayrı bir öneme sahiptir[49]. Nesebi; Şeyh Abdulkadir Geylani'ye şöyle ulaşmaktadır. Seyyid Taha, Seyyid Molla Ahmed, Seyyid Salih, Seyyid İbrahim, Seyyid Haci, Seyyid

---

[49] Bu bilgilere Hamed el-Hiyâlî (v.1938)'nin hazırlamış olduğu şecereden ulaşılmaktadır. "Bediüzzaman'ın Hz. Peygambere kadar uzanan Soy Ağacı: Seyyid ve Şerif Olduğuna Dair Arşiv Belgeleri

Muhammed, Seyyid İbrahim, Seyyid Abdullah, Seyyid Ebu Bekir, Seyyid Abdulaziz, Muhyiddin Abdulkadir el-Cilani (Geylani). Seyyid Taha alim, fazilet sahibi, kamil mürşit, enfas-ı kudsiyye sahibi, ilahi ilimlere malik gibi özelliklerle anılır.

Anlatılır ki, Seyyid Taha el-Hakkari Mevlana Halidi Bağdadi’nin özel olarak teveccühlerine mazhar olur. Mevlana Halid’in talebelerinden olan Seyyid Taha’nın amcası Seyyid Abdullah hocasına yeğeninin istidad ve kabiliyetlerini anlatınca, Mevlana Halid Seyyid Abdullah’a bir daha gelişinde Seyyid Taha’yı getirmesini söyler. Seyyid Abdullah ikinci gidişinde yeğeni Seyyid Taha’yı da beraberinde götürür. Seyyid Taha Mevlana Halid’in yanında bir müddet kalarak feyiz ve irfanından istifade eder. Daha sonra Mevlana Halid, Seyyid Taha’yı Berdesur’a gönderir. Kendisine, “Seni yetiştirmede üzerimize düşeni yaptık”, diyerek onu bir “şeh-zade” olarak gördüğünü ifade eder. Bu hususta Mevlana Halid müridlerine tevazunun bir ifadesi olarak, “..Benim Seyyid Taha’dan daha üstün olduğumu zannetmeyiniz.”, der.

Anlatılır ki, Seyyid Tâhâ Hazretleri, hilâfetle müşerref olup Berdesûr'a hareket edeceği zaman, Mevlana onu büyük bir cemaatle uğurlar[50]. Vedadan sonra, Seyyid Tâhâ, Mevlana’nın ayrılmış olduğunu

[50] Necmi Akın. Hakkari Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler

hissedip, atına binmek istediğinde, üzenginin bir kimse tarafından tutulduğunu anlar. Baktığında, üzengiye yapışan ve onu tutanın hocası Mevlana olduğunu görür. "Estağfurullah" deyip, geri çekilir. Mevlana, Seyyid Tâhâ Hazretlerine hitaben, "Bir zaman nefsinin terbiyesi için size dağdan taş getirtiyordum. Şimdi Resul-i ekremin Ehl-i beytine olan bağlılığım sebebiyle üzengini benden başka kimse tutamaz. Siz de bundan kaçınamazsınız.", diye buyurur. O da sıkılarak, "Emir edepten üstündür.", sözü gereğince ata biner. Bir müddet binlerce âlim, salih, talebe ve halkın katıldığı uğurlama merasimi ile yürür. Sonra, Mevlana durur. Elindeki dizginleri, Seyyid Tâhâ'ya verip, "Bundan sonra dizginlerin senin elindedir. Terbiye ve yetişmende kusur etmedim. Cenabı Hak yardımcın, büyüklerin ruhları sığınağın olsun.", diye buyurur.

Seyyid Taha amcası Seyyid Abdullah'ın vefatından sonra Şemdinli'nin Nehri kasabasına gelip amcasının okuttuğu talebelerin yetişmeleri için çalışır. Nehri, bölgenin ilim ve irfan merkezi olarak uzun süre faaliyet merkezi olur. Seyyid Taha Nehri'de yaşayan herkesin yardımına koşar. Buradaki medresesinde bulunan talebelerinin yetişmesinde özel ihtimam gösterir. Yetiştirdiği talebeler birer mürşit olarak bölgenin değişik coğrafyalarında ilim ve irfan meşalesini yakmaya devam etmişlerdir.

Yetiştirdiği talebelerinin her türlü problemleri ile yakından ilgilenir. Talebelerinden olup "Gavs" olarak

bilinen, daha sonra da “Gavs-ı Hizani” olarak anılan Seyyid Sıbğatullah Arvasi şöyle bir anekdot anlatır[51]. ”Şeyhim Seyyid Taha’nın dergahında kaldığım zamanlardan birinde, şeyhimin amcası Seyyid Abdullah’ın türbesini ziyaret etmeye gitmiştim. Bu sırada şeyhim Seyyid Taha teveccüh yapmak üzere camiye gelmişti. Beni göremeyince aratmış… Huzuruna geldiğimde azarlayarak bana, “Sen buraya kabir ziyaretine mi geldin?”, dedi. Seyyid Taha böylece talebelerine hayatlarında nasıl bir yol izlemesi gerektiği dersini verir.

Talebelerini yetiştirip değişik yerlere irşat vazifesi için gönderdiğinde de irtibatını devam ettirerek onlara irşat ve ikaz edici mahiyette mektuplar yazmıştır. Bu metot kendisine üstadı Mevlana Halidi Bağdadi’den kalmıştır. Mevlana Halid, talebesi Seyyid Taha’ya yazdığı bir mektubunda, talebesine nasıl bir yol izlemesi gerektiğini şöyle anlatır:

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla.

Kerim ve nimet sahibi Rabbimizin selamı ve rahmeti üzerinize olsun. Rabbim sizleri irfanından hisselendirsin ve ihsanıyla nimetlendirsin. Allah (cc) Müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. Mektubunuzun ulaşmasıyla müşerref oldum. Talebinizin

---

[51] Sıbgatullah Arvasi Hazretleri Hk. Evliyalar Şehri Bitlis’e bkn.

ve maksadınızın hasıl olması için Rabbime yalvardım. Duamın kabulünü ve istediğim şeylerin gerçekleşmesini, ihsan ve inam sahibinden ümit ediyorum.

Benim ashabımın hepsi de sizlerin felahınızı ümit ve reca ederler. Özellikle Seyyidim, Seyyid Abdulkadir Berzenci ve Hacı Musa, ali cenabınızdan iman selameti için dua etmenizi rica ederler. Sizler hakikaten merhamet ve ihsan ehlisiniz. Ben sizden ve kardeşimiz fakih Abdulkadir'den bu miskin, garib, günahı çok olduğu için, üstesinden gelmek için dua talep ediyorum. Cenab-ı Allah bizleri ve sizleri kendi rızasıyla meşgul etsin. Masivasından yüzümüzü çevirsin. Dünyadaki az ve basit mal sevgisi yüzünden, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir kimsenin hatırından bile geçirmediği nimetlerden alıkoymasın."

Nakledilir ki, Mevlana Halid Bağdadi Seyyid Taha'yı Şemdinli'nin İran'a sınır olması hasebiyle dönemin İran idarecileriyle kuracağı ilişkilerde nasıl bir strateji uygulaması gerektiği konusunda da hem bilgilendirmiş hem de uyarmıştır. Çünkü Mevlana Halid'in kendisi siyasi otoriteye karşı uzak durmuş, daha çok zühdü ve derin ilmiyle tanınmıştır. Kendisinin takip ettiği yolu talebesi Seyyid Taha'nın da takip etmesini istemiştir. Dönemin İran Şahı tarafından Seyyid Taha'ya "iltifat" ve "gönlünü kazanmak" maksadı ile bazı hediyeler gönderildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı idarecileri Seyyid Tâhâ'nın toparlayıcı ve toplum nezdinde edindiği manevi

kimlik ve kişiliğinden istifade ederek bölgeyi sulh adası haline getirmişlerdir[52].

Mevlana Halid-i Bağdadi hayatı boyunca Şiilere karşı menfi tavır alır. Bu tavır Şiiliğin Irak'a ve Anadolu'ya sızmasına engel olduğundan Osmanlı Devleti tarafından da desteklenir. Mevlana Halid'in bu tavrını kendisinden sonra halifeleri de benimsemişlerdir. Hakkari bölgesi özellikle Şemdinli'nin İran'a komşu olmasına rağmen Şiiliğin etkisine girmemesinin temel sebeplerinden birisi de Seyyid Taha ve hocası Mevlana Halid'in takip ettiği bu stratejidir.

Mevlana Halidi Bağdadi özellikle Şah ile olan ilişkilerin hangi seviyede tutulması gerektiği hususunda Seyyid Taha'ya şu mektubu yazar:

"Kıymetli Seyyid Taha! Allahu Teala'nın emanında olunuz! Şöhretten daima sakınınız. Kişi için, talebelerin çokluğu büyük bela olabilir. Allah'u Teala sizi o afetten korusun. Amin! Kalbin Acem beldelerine meyletmesini, öldürücü, ruhu kurutucu zehir biliniz. Nerede kaldı onların yanına gidilmesi. Onlara yakın olmaktan, tatlı idareli dil kullanmaktan çok uzak olmalıdır. İnşallah bu kimselerle bir araya gelmezsiniz. Eğer Şah bile bizzat davet ederse, gitmemelidir. Nerede kaldı ki, başkalarının davetine gidilsin. Böyle davete

---

[52] Zeki Tan. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî

verilecek cevap şudur. “Biz derviş kimseleriz. Bizim işimiz, dünyadan kesilmek ve İslam padişahına dua etmek, insanların dinine hizmettir. Devlet reislerinin meclisinin edeplerini bilmeyiz.” Sana emrettiğim üzere ol, muhalefet etme. Molla Mustafa Eşnevi’ye de fakirin selamını söyle ve bu yazdıklarım aynı zamanda onun içindir. Fitne olan yerden uzak olup, dine hizmet edecek yerde bulunmak ve yerleşmek zaruridir. Bizden bir şey gizli tutulmasın ki, helake sebep olur.
Kulların en zayıfı Halid-i Nakşibendi Müceddidi.”

El yazma nüshası günümüze kadar gelen bir başka mektubunda Mevlana Halid Seyyid Taha’ya şunları söylemektedir.

“Hakk Teala Seyyid Taha’nın gönül nazarının maksat ve emelini en mükemmel bir fena ve beka ile müşerref kılsın. İhsan-ı ilahi ile ihlas ve samimiyet nişanesi olan ve bu miskin’in adına yazılmış olan mektup bize ulaştı. Tarikat-ı aliyeye revaç ve teveccüh dolu ve yüce kelamullah ile sonlandırılmış bu mektuptan naşi pek mesrur oldum. İhlas şartı ile, Allah’ın kullarının her türlü ibadet-i ilahiye (cella ve a’la) ve sünnet-i Hazreti risaletpenahi sallahu aleyhi ve ala alihi ve sahbihi ve sellem’e ittibaları sizin vasıtanızla süslenip zinetlesin. Ve onların ecrinin miktarı kadar da amel defterinize kayıt edilsin. Asıl bunu tam anlatan, bu halin şahidi ve bu sözün doğrulayıcısı “…Men senne sünneten haseneten…” hadisidir. Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Kulların en zayıfı, Halid en-Nakşibendi el-Müceddidi."

Seyyid Taha da zaman zaman dönemin idarecilerine değişik maksatlar için mektuplar yazar. Onun dönemin idarecilerinden Musul Mutasarrıfı Mehmed Hilmi Efendi'ye yazdığı mektup şöyledir.

"Fukaralar hakkında derkar olan ihlas ve meveddet-i seniyyeleri iktizasınca bu da'ilerine olarak şukka-i şerife-i asafaneleri şerefvurud buyurup meal-i alisinden kemal-i mahzuziyyet ve mesruriyyet hasıl oldu. Alelhusus, fukara ve reayanın halleri iş'ar ve himayet ve vikayetlerine emir ve iş'ar buyurulmuştu. Gayetle mesruru'l-bal oldum efendim. Bu gune fukaraların iş'ar-ı ahvalleri zat-ı asafanelerine farz ve vacib bulunmuşdur. Ve terki dünya ve ahirete muzır bulunmuş olduğu bedihi olduğu herkesin malumudur. Ve fukara ve ahaliye taraf-ı da'iyanemden pend ve nasihat verilmeğe iş'ar buyurulmuşdı efendim. Cenab-ı Rabbu'l-Alemin Şahid ve Nazırdır. Mine'l-Kadim bu gune şeyler vazife-i da'iyanem bulunmuşdır. Ve daima nush ve ıslah-ı hallerine meşgul ve devlet-i aliyyenin da'ava-tı hayriyyelerine muvazabat üzere bulunmuşum. Velakin, müstağniyi beyan olduğu vechile Beni Adem kısmı daima fitne ve fesad üzere mecbul bulunmuşdur. Alel-husus, bu zamanımızda nasihların sözlerine pek isğa ve itimad etmiyorlar. Ve hediye vechile taraf-ı daiyaneme irsal buyurulan teşrif-i şerifleri bir ferace Vusul ve vasıl-ı derece-i kabul bulunmuşdur. Ve daima mültemisdir. Ve istid'ayı bendeganem taraf-ı seniyyelerinden budur ki,

fukara ve ahali hakkında vezaif-i ma'delet ve merhamete ihtimam buyurula ve da'avat-ı hayriyyeleri hakkında taraf-ı da'iyanemden kusur vuku bulmayacağı arz ve inhası… Fi 17 Zilhicce Sene 1268.
Kulların Zayıfı, Seyyid Taha El-Halidi Nakşibendi."

Doğu Anadolu'da Nakşiliğin Halidiye kolunun hızlı yayılıp taban bulmasında Seyyid Taha'nın özel bir yeri olmuştur.

Seyyid Taha, talebelerine tasavvuf terbiyesiyle ilgili klasiklerden olan İmam-i Rabbani'nin Mektubat'ını okuttuğu, bazı kelimelerle ilgili açıklamalar yaptığı gibi belağat gibi hususlarda da onları eğitmiştir. Bazen de Molla Ahmed-i Cezeri'nin divanından beyitler okumuştur.

Toplumsal bütünlüğü ve sosyal barışı sağlamada Seyyid Taha aktif olarak gayret göstermiştir. Mesela; Irak'ın Revandız havalisinde Berzenci kabilesi ile Hayderan kabilesi arasında bulunan husumet çok ileri seviyeye gelmiştir. Yöredeki sözü muteber insanların araya girmesine rağmen bunu çözememişlerdir. Seyyid Taha'ya bu durumu haber verirler. Seyyid Taha'nın her iki gurupla görüşmesi kabileler arasındaki problemin çözülmesine vesile olur. İhtiyaç halinde talebeleriyle birlikte Osmanlı ordusunda Ruslara karşı savaşa katıldığı da söylenir.

Seyyid Taha farklı inanç mensuplarını ötekileştirmez[53]. Anlatılır ki, Bir Ermeni, Seyyid Taha hazretlerine gelip, "Çocuğum olmuyor, sizin büyük bir zat olduğunuza inanıyorum. Dua edin de, çocuğum olsun.", der. Seyyid Taha Hazretleri, talebesinden birine, "Git bir beze iki tane koyun tüyü koy, sar, getir!", diye buyurur. Talebesi emri yerine getirir. Seyyid Taha, Ermeniye, "Bu bezi beline sar, hiç çıkarma!", der. Aynı Ermeni beş sene sonra gelip, "Efendim, her batında iki çocuk olmak üzere, beş senede on tane çocuğum oldu. Artık yeter.", der. Seyyid Taha da, "Belindekini artık çıkarabilirsin.", diye buyurur.

Seyyid Taha'ya yaşadığı dönemde hem İran Şahı hem de devrin Osmanlı Padişahı yakınlık göstererek onun toplumu kuşatıcı özelliğinden istifade etmeye çalışmışlardır.

Anlatılır ki, Seyyid Taha Hazretleri zamanında, İran Şahı, Şemdinan'a yakın 145 pare köyü, her şeyi ile beraber Seyyid Taha'ya bağışlar. Bu haberi kendisine getirdiklerinde, bir an başını eğip kaldırdıktan sonra, "Elhamdülillah.", der. İran şahı ölünce, oğlu bu köyleri geri alır. Haberi Seyyid Taha'ya getirdiklerinde, yine başını eğip bir an sonra kaldırır ve, "Elhamdülillah.", diye şükreder. Yanındakilerden Halife Köse, "Efendim! Köyleri size hediye ettikleri zaman da hamd ettiniz. Geri aldıklarında da hamd ettiniz. Hikmeti nedir?", diye

---

[53] Taha-i Hakkari (Şemdinli). Evliyalar Ansiklopedisi

arzedince, “Hediye ettikleri zaman kalbimi yokladım. Dünya malına sevinmediğimi gördüm, bunun için hamd ettim. Şimdi geri aldıklarında, yine kalbime baktım. Hiç üzüntü bulunmadığını gördüm. Yine hamd ettim.”, diye buyurur.

Seyyid Tâhâ Hakkâri’ye ulaşan silsileler şöyledir[54]. a) Esad Erbili. Tâhâ el-Hariri ve Seyyid Tâhâ Hakkâri vasıtasıyla Hâlid el-Bağdâdi’ye ulaşan Esad Erbili (1847-1931) İstanbul’da faaliyet göstermiş olan Hâlidi şeyhlerindendir. Mahmut Sami Ramazanoğlu (1892-1984), Bolulu Muhammed Muhyiddin Efendi (1881-1976), Yahyalılı Mustafa Hulûsi Dinç (1884-1936) bu zatın halifeleridir. b) Alvarlı Muhammed Lutfi (1868-1956). Pir-i Küfrevi diye tanınan Bitlisli Muhammed Küfrevi’nin halifesidir. Silsilesi Pir-i Küfrevi, Seyyid Tâhâ Hakkâri yoluyla Hâlid el-Bağdâdi’ye ulaşır. c) Abdülhakim Arvâsi (1865-1943). Silsilesi Seyyid Fehim ve Seyyid Tâhâ Hakkâri vasıtasıyla Hâlid el-Bağdâdi’ye ulaşan Abdülhakim Arvâsi sadece Van müftüsü Muhammed Sıddık Efendi’ye hilâfet, diğer bazı müridlerine de hatm-i hâcegân okumak için izin vermiştir. Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983) ile Hüseyin Hilmi Işık (1911-2001) Abdülhakim Arvâsi’ye intisap etmiştir. d) Haznevi silsilesi. Ahmed Haznevi,

[54] Halidiyye. Süleyman Uludağ. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 15

Muhammed Ziyâeddin, Fethullah Verkânisi, Abdurrahman et-Tâgī, Sıbgatullah Arvâsi ve Seyyid Tâhâ Hakkâri vasıtasıyla Hâlid el-Bağdâdi’ye ulaşır. Ahmed Haznevi’nin (ö. 1949) halifesi Abdülhakim Hüseyni’nin oğlu Muhammed Râşid Erol (ö. 1993) döneminde bu silsile Türkiye çapında yaygınlık kazanmıştır. e) Dede Paşa. Dede Paşa olarak tanınan Bayburtlu Mûsâ Efendi’nin (1879-1974) silsilesi Erzincanlı Beşir Buyruk, Muhammed Sâmi, Abdurrahman Tâgî, Sıbgatullah Arvâsi, Seyyid Tâhâ yoluyla Hâlid el-Bağdâdi’ye ulaşır.

Hakkari'nin Taha el-Hariri (v.1875), Hacı Hakkari; Süleyman Beradeti, Seyyid Fehim Arvasi, Muhammed Küfrevi ve Sıbgatullah Arvasi (v.1870) gibi halifeleri bulunmaktadır. Irak Kürtlerinin siyasi hareketlerinde büyük rol oynayan Barzani şeyhlerinin ilki olan **Şeyh Taceddin** Seyyid Taha'nın halifesidir[55]. Bilgin kitabında, “Seyyid Taha el- Nehri’nin, Şeyh Taceddin'e halifelik vermiş ve bu olay, Barzan aşiret liderine etkinlik için önemli bir güç ve nüfuz kaynağı olmuş”, olduğunu kaydeder[56].

Seyyid Taha’nın dört oğlu Habib, Mahmud, Alaeddin ve Ubeydullah[57]’tır.

---

55 Hür Mahmut Yücer. XIX. Yüzyılda Anadolu’da Tasavvuf. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2001

56 Sıraç Bilgin. Barzani. Stockholm. 1990

57 Seyyid Ubeydullah Efendinin; Seyyid Reşîd, Seyyid Alâeddîn, Seyyid Mazhar, Seyyid Abdülkâdir, Seyyid Muhammed Sıddîk isminde beş oğlu vardı. Seyyit Abdülkadir,

2013 yılında Hakkâri Üniversitesi ve Hakkâri Valiliği tarafından ortaklaşa olarak "Seyyid Taha-i Hakkari" konulu sempozyum düzenlenir.

**Seyyid Salih**'in (v. 1865) kabri, Nehri köyünde bulunur. Nakşibendi'ye silsilesinde otuz ikinci halkayı teşkil eder. Adı Muhammed Salih, babasının adı Molla (Mela) Ahmed'dir. Abdulkadir Geylani Hazretleri'nin on birinci batında torunudur. Taha-i Hakkari Hazretleri'nin kardeşidir. Doğum tarihi bilinmemektedir.

Seyyid Salih, hayatının son demlerinde hastalanır. Talebelerini toplayarak her biriyle vedalaşır, helâlleşir. Vasiyetini bildirir. Kabriyle ilgili olarak da, "Kabrimi ağabeyim Seyyid Tâhâ hazretlerinin kabr-i şerifinin ayakucuna kazınız. Edebi gözetip kabirde de mübarek ayakları başımın üstüne gelecek şekilde olmasını sağlayın. Bizden sonra Seyyid Fehim'e tâbi olun." buyurur. Sonra talebelerinin Kur'ân-ı Kerîm tilâvetleri arasında vefat eder.

---

babasıyla birlikte bir süre Taif'te sürgünde yaşadıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Ayan Meclisi (Senato) üyeliğine seçilmiş, 1919'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer almış ve 1. Damat Ferit Paşa Hükümetine Şura-yı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) olarak girmiştir. Seyyid Abdülkadir 1925'te Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması üzerine Diyarbakır İstiklal Mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edilerek idam edilmiştir. Seyyid Ubeydullah'ın ikinci oğlu Muhammed Sıddîk Efendi ise, Şemdinli'de Katune (Kayalar) köyünde medfûndur.

Seyyid Salih Efendinin kabri, ağabeyi ve mürşidi Seyyid Taha-i Hakkari Hazretleri'nin ayakucundadır. Günümüzde ağabeyininki ile mezarları birleştirilmiştir. Orijinal mezar taşları sökülmüş ve mezarlık içinde muhafaza edilmektedir. Ziyarete gelenler kurban, sadaka vb. adaklarda bulunurlar. Hastalar, kadınlar, yerli turistler, tarikat mensupları kabri ziyaret ederler. Yatırın bulunduğu mekanı abdestsiz ziyaret edenlerin cezalandırıldığına ve dileklerin kabul olunduğuna inanılır.

Ş**eyh Kekis**'in kabri ilçeye iki km. mesafede bulunan *Altınsu* (Sapatan) köyündedir. Mezarın az ötesinde şifalı bir su vardır. Ziyaretçiler önce burada suyu içer, suda yıkanır ve mezarı ziyaret ederler. Bazıları mezar taşına küçük taşlar yapıştırır. Burası halk tarafından Çarşamba ve Cuma günleri ziyaret edilir. Genelde hastalığı olan (sivilce vs.) kişiler şifalı suyu içer, yıkanır ve mezarı ziyaret eder ve iyileşirler. Burasını özellikle cilt hastaları ziyaret ederler.

**İmam Mahmut**'un kabri, Derecik beldesi Oylum mahallesi mezarlığındadır. Ayrıca onun dört halifesi Şeyh Ferağ, İmam Sin, Pir Sin ve Geremıjdin'in kabirleri de aynı mezarlıkta bulunur. İmam Mahmut'un, Mevlana Halit'in ve Seyyid Taha-i Şemdinli'nin halifesi olduğu da söylenir. Mezarlığı hastalar ziyaret eder. Ayrıca çocuğu olmayan kadınlar mezarlıktaki bademlerden yer. Geremıjdin'in mezarının yanında bir çeşme bulunmaktadır. Romatizması olanlar bu çeşmeye girip

yıkanarak fayda göreceklerine inanırlar.

**Pirisin (Pir Hüseyin)**'in, ilçenin *Derecik* beldesinin Samanlı (köy) mahallesine Irak'ın Süleymaniye bölgesinden beş asır kadar önce gelip yerleştiği rivayet edilmektedir. Çocukluğunda çobanlık yapan bu zat, zamanın alimlerinden ilim tahsil eder. Dayısı yanında kalan yeğeninde gördüğü olağanüstü hallerden dolayı köy halkının ona zarar vermesinden korkmuş, onu *Akören* köyüne göndermiştir. Pirisin Şemdinli'ye bağlı Akören (Bısan) köyünde vefat etmiş ve aynı yerde defnedilmiştir. Mezarlığın içinde bulunan kendisine ait kabir yeşil bir örtüyle örtülüdür. Ziyaretçiler kurbanlar kesip, adaklar adamaktadırlar.

Yatırı genellikle çocuğu olmayan bayanlar ziyaret etmekte, onu vesile edip dua edenlerin maddi ve manevi sıkıntılarına derman buldukları dilden dile anlatılmaktadır.

**Piribibekir (Pir Ebubekir)** *Konur* köyü Dereyanı mezrasında medfundur. Şeyh Abdulkadir Geylani'nin torunu olduğu rivayet edilir. Bağdat'tan gelip bu köyde yaşamaya başlayan Ebubekir burada vefat eder. Mezarı köy mezarlığının içindedir. Kurbanlar kesilir, adaklar adanır. Burayı özürlü insanlar, çocuk sahibi olan, olmak isteyen kadınlar ve askere giden gençler ziyaret eder. Cuma gecelerinde mezarda ışık çıktığına inanılır.

**Kırk Şehitler Dağı,** ilçeye 25 km. mesafede bulunan *Çatalca* köyü Soğuksu mezraında bulunmaktadır. Anlatıldığına göre Hz. Ömer zamanında

İslam topraklarına katılan Şemdinli'de 40 Müslüman, bir Cuma namazı esnasında İranlı Mecusiler tarafından şehit edilmiştir. Bu sebeple burası kutsal sayılmış ve asırlarca insanların uğrak yeri olmuştur. Burada çok sayıda adak adama ve dilek tutma yerleri bulunmaktadır. Yine buraya yakın bir yerde halkın kutsal kabul ettiği bir kaya parçası vardır. Ortasından ikiye ayrılmış olan bu kaya parçasına insanlar sırtını dayayıp sürtünerek şifa bulacaklarına ve ağrılarından kurtulacaklarına inanırlar.

Yüksekova'da Urartular'ın önemli kentlerinden Musaşir olduğu sanılan Büyükçiftlik (Hırvata) köyü kalıntıları, Gevaruk Vadisi Kaya resimleri, Zap vadisinde Üzümcü köyünün ilerisinde Derav (Melik) mevkiinde kilise, Köprücük köyündeki tepede bir kilise kalıntısı, Tirişin yaylasında kule olduğu sanılan dirheler önemli tarihi yapılardır. Kerpil Kilisesi, Yüksekova'nın Köprücük köyündedir. Burası eskiden bir Ermeni köyü olduğu için kilise de bir Ermeni kilisesi olmalıdır. Orişe Kilisesi Yüksekova'nın günümüzde terk edilmiş olan Dereiçi köyündedir. Köyün kuzeydoğusunda düz bir alanda kuruludur. Harap bir haldedir. Beri Kilisesi Yeşildere köyünün batısında yer almaktadır. Düz bir alanda kuruludur. Büyük ölçüde yıkılmıştır. Şavita Kilisesi, Kolbaşı köyündedir. Köyün güneyinde Şavita Deresi kenarında sarp ve dik bir kayalık üzerinde kuruludur. Buraya batı tarafından çıkılabilmektedir. Bulunduğu yer itibariyle, etrafı gözetleme işlevi de vardır. Sağlam bir haldedir.

İlçeye 80 km. mesafede bulunan *İkiyaka* köyünde bir türbe mevcuttur. Türbe köye hakim bir tepe üzerinde olup yolculara mekanlık eder. Türbenin içinde **Sultan Taifrak ve Muhammed Gazali** isimli zatların mezarı bulunmaktadır. Burası özellikle çocuğu olmayan kadınlar

tarafından ziyaret edilmektedir. Türbede bulunan "tüberk" denilen bir yeşil bez alınır ve hamile kalınacağına inanılır.

**Ağaç Şehidi**'nin kabri ilçede bulunmaktadır. Kahraman bir asker olduğu ve bir rahibenin nazar etmesi sonucu öldüğüne inanılır. Mezarının yanında kocaman bir ağaç vardır. Anlatılır ki, bu şehidin mezarından Cuma akşamları belli saatlerde yeşil bir nur yükselerek karşı tarafta bulunan mezarın yanına gider ve söner. Burası özellikle çocuğu olmayanlar ve hastalar tarafından ziyaret edilir. Dileklerin kabul olduğuna ve ziyaretin şifa verdiğine, ayrıca cezalandırdığına inanılır.

İlçeye 13 km. mesafede bulunan *Suüstü* (Şakitan) köyü mezarlığında **Halife Derviş** isminde bir yatır bulunur. Bu zatın mezarının bulunduğu mezarlığa her yıl yüzlerce kişi gelir, adakta bulunur ve mezar taşına üç adet taş yapıştırmaya çalışırlar. Taşları yapıştırabilenlerin muratlarına ereceğine inanılır.

**Şeyh Yusuf'**un kabri ilçeye 22 km. mesafede bulunan *Kısıklı* köyünün Yemişli mezraındaki mezarlıkta bulunmaktadır. Bu zat Şeyh Abdullah olarak da bilinmektedir. Özellikle akıl hastası olanlar, yürüyemeyen çocuklar ve felçliler için ziyaret edilir. Yatırın şifa kaynağı olduğuna inanılır.

**Pibal (Hasen)**'ın kabri, ilçeye 17 km. mesafede bulunan *Kadı* köyünde bulunmaktadır. Yahudiler tarafından bir savaşta şehit edildiğine ve arkadaşları tarafından buraya gömüldüğüne inanılmaktadır. Halk

tarafından şehit mezarı olarak bilinmektedir. Genellikle hastalar ve kadınlar tarafından ziyaret edilir. Diğer taraftan, Pibal'ın Yahudi bir kız tarafından şehit edildiğine ve ziyaretin şifa kaynağı olduğuna inanılır.

**Derviş**'in kabri, ilçeye dört km. mesafede bulunan *İkiyaka* köyünde bulunmaktadır[58]. Mezarın yanındaki ağaca bez, çaput bağlanılarak dileklerde bulunulur. Akıl hastaları ve çocuğu olmayanlar bu mezara gider ve dilekte bulunurlar. Ağaca çaput bağlanır ve ziyaretin şifa kaynağı olduğuna inanılır.

**Marime Sate**'nin kabri İkiyaka köyünde bir kayalıkta bulunmaktadır. Hz. İsa'nın bir havarisi olduğu söylenmekte ve kerametleri ile meşhur bir zat olarak bilinmektedir.

Marim adlı havari tarla sürerken bir hat çekerken diğerine geçmeden ektikleri yeşeriyormuş. Diğer hattı çekince yeşeren hat olgunlaşırmış. Bu havari geliş gidişlerini öküz üzerinde yaparmış. Ölümü yaklaşınca köylülere demiş ki, "öküzüm nereye oturursa mezarımı oraya yapın". Aradan günler geçmiş, havari ölmüş. Vasiyet edildiği gibi öküzü salmışlar. Öküz de bir kayalıkta durmuş. Köylülerde o kayalığı tünel gibi

58 Dağlıca mevkiinde Irak sınırına 500 metre mesafede bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda güvenlik gerekçesiyle boşaltılan köye dönüşler başlamıştır. Sati isimli köylüler köye yerleşmeden önce köyde Ermeniler yaşardı. Fakat Ermeniler'in göç etmesi sonucu Sati isimli köylüler köye yerleşmişlerdir. Günümüzde halen Ermenilerden kalma kiliseler bulunmaktadır.

kazmışlar içine de merdiven yapmışlar ve havariyi gömmüşler.

Yatırın yakınında akan dereden yıkanan ya da suyunu içen kişinin musibetle karşılaşacağına, ayrıca yatırın yanından Kur'an ve zikir sesi geldiğine de inanılır. Genellikle sara hastası ve diğer hastaların iyileşmesi için ziyaret edilir. İnanılır ki, akşamleyin hasta rüyasında havariyi görürse iyileşirmiş.

İlçe merkezine 23 km. mesafede bulunan *Büyükçiftlik* köyündeki mezarlıkta **Şeyh Celal**'in kabri ve bir dilek ağacı vardır. Şeyh Celal kerametleri olan bir zat olduğundan, ağacın altından su çıkar ve susuz kalan Müslüman halk kurtulur. Burayı hastalar ve kadınlar ziyaret eder. Yatırın ve ağacın şifa kaynağı olduğuna ve dilekleri kabul ettiğine inanılır.

**Peyk (Avdel Ömer)**'in kabri, ilçeye 35 km. mesafede bulunan *Köşkönü* köyünde bulunmaktadır. Ziyaretçiler bir gece orada kalır. Gözleri kör olan bir kadının bu yeri ziyaret ettikten sonra görmeye başladığı anlatılır. Ayrıca kısmetlerinin açılması için bekar kızlar tarafından ziyaret edilmektedir. Şifa bulanların başında güvercinlerin uçtuğuna inanılır. Genelde kör olanlar, bekar kızlar, hastalar ve kadınlar ziyaret ederler.

**Molla Ekrem**'in kabri, *Ortaç* köyünde bulunmaktadır. Bu zat bu köyde doğar ve küçük yaştan itibaren ilimle uğraşır. Irak'a giderek ünlü alimlerden ders alır. On iki ilim diye anılan dersleri bitirerek icazet alır. Köye gelerek orada imamlık yapar. Toplumda

mütevazı ve bilgin olarak tanınır ve Allah’ın bazı lütuflarına mazhar olur. Bir gün iki genç ile birlikte yolculuğa çıkar. Yaşlı olduğu halde gençler ona yetişemezler. En büyük kerametlerinden biri de ışıksız, karanlık odada kitap okumasıdır. Kısa bir süre sonra vefat eder ve dostlarını görmeden Allah’ın rahmetine kavuşur. Kabrini özellikle hastalar ve kadınlar ziyaret etmektedir. Ziyaretin şifa olduğuna ve dilekleri kabul ettiğine inanılır.

**Mumın**’ın kabri, *Büyükçiftlik* beldesinde Meydan Belek mıntıkasında bulunmaktadır. Anlatılır ki, Mumın basit bir iftiraya kurban olan bir genç kızdır. Kuzuları çok sevdiği ve annesiz bir kuzuyu emzirdiği rivayet edilir. Bu hareketi köy ahalisi tarafından yadırganır ve ailesi tarafından öldürülmesine sebep olur. Daha sonra emzirmiş olduğu kuzu mezarın başına gelerek ölür. Dileği olanlar, hastalar ve kadınlar tarafından ziyaret edilir. Adaklar adanır, dua ve dileklerin karşılık bulduğuna inanılır.

# Yer ve İsim İndeksi

## A



## B



## C



## Ç



## D



## E



## F



## G

## Kaynakça


### Kitaplar

1. TBMM ALBÜMÜ • 1920-2010 2. CİLT • 1950-1980
2. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Ağrı
3. Abdulhalim Durma. Evliyalar Şehri Van
4. Mehmet Top. Hakkari. Hakkari Valiliği. Hakkari. 2010
5. Raymond Kévorkian. THE ARMENIAN GENOCIDE. A Complete History
6. V. Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt. II
7. Sıraç Bilgin. Barzani. Stockholm. 1990
8. David MacDowall. A Modern History of Kurds. 2005
9. Sevtap Yazar. Ülkemin Efsaneleri. Etkileşim Yayınları. 100 Temel Eser.İstanbul. 2013

### Tezler

1. Necmi Akın. Hakkari Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2008
2. Tarık Ziya Arvas. Hakkari Nesturileri (1836-1936). Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni. Van. 2010
3. Murat Gökhan Dalyan. 19. Yüzyıl'da Nesturiler (İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri) Doktora Tezi.

Süleyman Demirel Üni. Isparta. 2009
4. Adnan Menderes Kaya. Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Hakkâri. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi. Kayseri. 2007
5. Hür Mahmut Yücer. XIX. Yüzyılda Anadolu'da Tasavvuf. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2001

**Makaleler**

1. Mehmet Top. Hakkari ve Çevresindeki Sanat Eserleri Yüzey araştırması,1998
2. Mehmet Top. Şemdinli'deki Mimari Eserler
3. Mehmet Top. Hakkari Meydan Medresesi
4. İhsan Çölemerikli. Hakkari Kalesi
5. Muhammed SARI, Atatürk Dönemi'nin İskan Politikasında İç İskana Yönelik Çalışmalar (1923-1938)
6. Esra Danacıoğlu Tamur. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu Asahel Grant ve Nesturi Misyonu
7. Cabir Doğan. 1843–1846 Nesturi Olayları ve Bedirhan Bey
8. Abdurrahman Yılmaz. XX. Yüzyılın Başında Nesturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri
9. Selahattin Satılmış. XIX. Yüzyılda Hakkari'de Hıristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)

10. Dündar Alikılıç. Hakkâri Beyliği ( İrisân Beyliği)’nin Yıkılış Etkenleri
11. Zeki Tan. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdi’nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkâri
12. Hakan Taş. Değerlerimize Sahip Çıkalım

**Ansiklopedi**

1. Hakkari - Metin Tuncel. TDV İslam Ansiklopedisi cilt: 15
2. Abdullah-ı Şemdini (Şemdinli-Nehri). Evliyalar Ansiklopedisi
3. Ebü'l-Berekat Emevi Hakkari. Evliyalar Ansiklopedisi
4. Seyyid Salih (Şemdinli-Nehri). Evliyalar Ansiklopedisi
5. Taha-i Hakkari (Şemdinli) . Evliyalar Ansiklopedisi
6. Nesturilik. Kadir Albayrak. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 33
7. Halidiyye. Hamid Algar-Süleyman Uludağ. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 15
8. Circis. Günay Tümer. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 8

**WEB**

1. http://www.hakkarimuftuluk.gov.tr/
2. http://www.hakkari.bel.tr/
3. www.kurtkulturu.com/
4. http://www.cukurcamuftulugu.gov.tr/